

ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ ALANINDA YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

EDİTÖR
DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET SAİT KORKMAZ

DOI:: 10.5281/zenodo.18106027

Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyet Tarihi Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait Korkmaz

İmtiyaz Sahibi
Platanus Publishing®

Editör
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait Korkmaz

Kapak & Mizanpaj & Sosyal Medya
Platanus Yayın Grubu

Birinci Basım
Aralık, 2025

Yayımcı Sertifika No
45813

ISBN
978-625-8513-13-5

©copyright
Bu kitabın yayım hakkı Platanus Publishing'e aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Adres: Natoyolu Cad. Fahri Korutürk Mah. 157/B, 06480, Mamak,
Ankara, Türkiye.

Telefon: +90 312 390 1 118
web: www.platanuspublishing.com
e-mail: platanuskita@gmail.com

Platanus Publishing®

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1	5
<i>Türkiye’de Kooperatifçilik Faaliyetleri (1930-1945)</i>	
Neslihan Bolat Bozaslan & Cennet Tunç	
BÖLÜM 2	23
<i>Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Anlaşmasının Türkiye’deki Akisleri</i>	
Özlem Yıldırım Kırış	
BÖLÜM 3	41
<i>Suriye Türkmenlerinin Tarihsel Süreçteki Konumu</i>	
Özlem Yıldırım Kırış	
BÖLÜM 4	56
<i>Abd Dışişleri Bakanlığı Telgraflarında Türkiye’de Amerikan Yardımının Sona Ermesi ve Mülteci Sorununa Kalıcı Uluslararası Çözüm Arayışı (1922–1923)</i>	
Ebru Güher	

BÖLÜM 1

Türkiye’de Kooperatifçilik Faaliyetleri (1930-1945)

Neslihan Bolat Bozaslan¹ & Cennet Tunç²

¹ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Orcid: 0000-0003-3345-356x

² Yüksek lisans Öğrencisi, ORCID: 0009-0006-4060-7597)

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en temel toplumsal ihtiyaçlarından biri olan iş birliği ve dayanışma, ekonomik ve sosyal hayatta farklı biçimlerde; kimi zaman bir mahalle örgütlenmesinde, kimi zaman bir zanaat loncasında, kimi zaman da bir üretim birliğinde kurumsallaşma eğilimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçların kurumsallaşarak belirli bir yapıya kavuşması, özellikle modern çağlarda, kooperatifçilik düşüncesinin doğuşunu beraberinde getirmiştir. Kooperatifçilik, basit bir ekonomik model olmanın ötesinde; bireylerin ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere gönüllülük esasına dayalı olarak bir araya gelmesini sağlayan, toplumsal adalet, eşitlik ve ortak çıkar etrafında şekillenmiş bir harekettir. Bu yönüyle, kooperatifçilik yalnızca bir "üretim biçimi" değil, aynı zamanda bir "yaşam felsefesi" olarak da değerlendirilmeye açıktır. Kooperatifçilik, doğuşunu plansız bir ekonomik gelişmenin tesadüfi sonucu olarak değil; kapitalistleşmenin yarattığı yapısal eşitsizliklere, sanayileşmenin neden olduğu işsizlik, yoksulluk ve emeğin değersizleştirilmesine karşı bir tepki olarak vermiştir. Kapitalist sistemin bireyselliği ve kar maksimizasyonunu önceleyen doğasına karşı, paylaşımcı ve katılımcı bir alternatif sunan kooperatifçilik, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde dayanışma ruhunu yaşatmak ve küçük üreticiyi korumak adına önemli bir işlev üstlenmiştir.

Kooperatifçiliğin tarihsel kökleri, 18. yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa’da başlayan Sanayi Devrimi, üretim araçlarının merkezileşmesini, küçük üreticinin tasfiyesini ve emeğin sömürsünü beraberinde getirmiştir. Kırsaldan kente göç eden binlerce işçi, ağır çalışma koşulları, düşük ücretler ve güvencesizlik gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu yeni ekonomik düzende, birey tek başına ayakta kalamayacak hale gelmiş; bu da insanları, varlıklarını sürdürebilmek adına birlikte hareket etmeye zorlamıştır. İşte bu tarihsel bağlamda, kooperatifçilik düşüncesi bir çözüm olarak doğmuş; bireyin değil, topluluğun çıkarını önceleyen bir örgütlenme modeli olarak yükselmiştir. Kooperatifçilik modern anlamda 19. yüzyıla dayansa da, insanların birlikte üretme, paylaşma ve ortak fayda etrafında örgütlenme eğilimleri çok daha eskiye gider. Kooperatif kelimesi Latince “co-operari” yani “birlikte çalışmak” kökünden türemiştir ve bu kök anlam, onun tarihsel işlevini de açıklar niteliktedir. Kooperatifler, bireylerin ekonomik çıkarlarını korumak ve daha adil bir paylaşım düzeni kurmak adına gönüllü olarak bir araya geldiği, demokratik esaslarla yönetilen, ortaklık temelli örgütlenmelerdir. Rochdale, Sanayi Devrimi’nin yarattığı ekonomik dönüşümden derin şekilde etkilenen bir İngiliz kasabasıydı. Kasabanın geçim kaynağı olan el dokumacılığı, makineleşmeyle birlikte hızla önemini yitirmiş; bu durum, işçiler arasında yaygın işsizlik, yoksulluk ve huzursuzluk yaratmıştır. İşçilerin haklarını koruyacak bir yasal sistemin bulunmaması, bu durumu daha da ağırlaştırmıştır. Bu ortamda, kendi yaşam koşullarını iyileştirmek isteyen bir grup işçi, “kendi kendine yardım” ilkesine dayalı olarak bir araya gelmiş ve daha sonra kooperatifçilik tarihine damga vuracak Rochdale Öncüleri hareketini

başlatmıştır. Bu girişim, yalnızca ekonomik dayanışmayı değil, aynı zamanda toplumsal değişimi hedefleyen bir bilinç hareketi olarak da değerlendirilebilir. Rochdale Öncüleri'nin çalışmaları, modern kooperatifçiliğin temellerini atarak uluslararası düzeyde örnek alınacak bir model haline gelmiştir. 1844 yılında İngiltere'nin Rochdale kasabasında kurulan “Rochdale Eşit Yardımcılar Kooperatifi” (Rochdale Society of Equitable Pioneers), modern anlamda kooperatifçiliğin temelini atan ilk girişim olarak kabul edilmektedir. Bu oluşum yalnızca ekonomik bir dayanışma örneği sunmamış, aynı zamanda demokratik yönetim, ortak ekonomik katılım ve toplumsal sorumluluk gibi ilkeler üzerine kurulu yeni bir örgütlenme modeli geliştirmiştir.

Rochdale Öncüleri tarafından benimsenen ilkeler, zamanla Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından da benimsenmiş ve tüm dünyada kooperatifçilik hareketinin temel ilkeleri haline gelmiştir.

Rochdale modeli, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksullukla mücadele, kırsal kalkınma ve toplumsal dayanışma gibi alanlarda örnek alınan bir sistem hâline gelmiştir. Bu yönüyle, Rochdale Öncüleri'nin başlattığı hareket, dünya kooperatifçiliğinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir kalkınma aracı olarak gelişmesine katkı sağlamıştır.

Kooperatifçilik, zaman içerisinde sadece İngiltere ile sınırlı kalmamış; Amerika'da, Latin Amerika'da ve daha sonra da Asya ve Afrika gibi bölgelerde de yaygınlık kazanmıştır. Özellikle tarım, tüketim, kredi, üretim ve konut gibi alanlarda kooperatifler, hem ekonomik sürdürülebilirliği hem de sosyal refahı artıran bir araç haline gelmiştir. Türkiye'de ise kooperatifçilik, Osmanlı'nın son döneminde temelleri atılan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında planlı kalkınma politikalarıyla desteklenen önemli bir toplumsal-ekonomik hareket olmuştur.

Bu tarihsel süreç, kooperatifçiliği yalnızca ekonomik zorlukların çözümünde geçici bir formül olarak görmekten ziyade, uzun soluklu, katılımcı ve adil bir kalkınma modeli olarak değerlendirmeyi gerekli kılar. Günümüzde neoliberal politikaların bireyi merkeze alan ve kamu desteklerini sınırlayan yaklaşımına karşın, kooperatifler yeniden güç kazanmaya başlamış; yerel kalkınma, çevre duyarlılığı, kadın emeğinin değerlendirilmesi ve genç işsizliğin önlenmesi gibi alanlarda etkili bir araç olarak öne çıkmıştır. Kooperatifçilik toplumsal yabancılaşmaya, bireyin yalnızlaşmasına ve ahlaki çöküntüye karşı da bir panzehir olarak düşünülmüştür. Sanayi toplumunun bireyi yalnızlaştıran doğasına karşı, kooperatifçilik hem ekonomik hem de sosyal anlamda bir “kolektif direnç biçimi” olarak kendini ortaya koymuştur. Bu nedenle kooperatifçilik, yalnızca bir üretim ve tüketim modeli değil; aynı zamanda toplumun yeniden inşasında temel rol oynayan etik ve kültürel bir yaklaşımdır.

1. TÜRKİYEDE KOOPERATİFÇİLİK FAALİYETLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Kooperatifçilik Faaliyetleri

Cumhuriyet'in ilanından önceki dönem incelendiğinde, Türkiye'de kooperatifçiliğe benzer yapılanmaların varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle 13. yüzyılın sonlarında Anadolu Selçuklu Devleti döneminde ortaya çıkan "Ahi teşkilatları", günümüz modern kooperatifçilik anlayışını çağrıştıran karşılıklı yardımlaşma, dayanışma, kardeşlik, özveri, adil kazanç, dürüst üretim, makul fiyat politikası ve üyelerin eğitimi gibi ilkelere büyük önem vermiştir. (Hazar, 1990, s.90). Ahi teşkilatı, 13. yüzyılda Ahi Evran tarafından kurulmuş ve Anadolu'da mesleki eğitimin gelişmesine, sanat üretiminin yaygınlaşmasına ve kültürel hayatın zenginleşmesine önemli katkılar sunmuştur. 18. yüzyıla dek "Ahilik" adıyla varlığını sürdüren bu teşkilat, 20. yüzyılın başlarına kadar "gedik" ve "lonca" adlarıyla faaliyet göstermeye devam etmiş; toplumun ekonomik yapısının düzenlenmesinde etkili bir rol üstlenmiştir.

Ahi birlikleri, Anadolu'nun neredeyse tüm yerleşim yerlerinde kurulmuş yaygın bir örgütlenme ağına sahipti. Her birliğin kendi içinde "orta sandığı" ya da "esnaf sandığı" olarak adlandırılan sosyal güvenlik ve dayanışma fonu bulunuyordu. Bu sandıklar, çeşitli gelir kaynaklarıyla desteklenerek, üyelerine sosyal güvenlik ve kredi olanakları sunuyor, aynı zamanda hammadde temininde de yardımcı oluyordu. Birliklerin başkanları yalnızca yönetsel değil; mesleki, ahlaki, dini ve hatta siyasi bir lider konumundaydı. Üyelerle olan ilişkiler samimi ve içtendi; bu da örgütün sağlam temeller üzerinde yükselmesini sağlıyordu. Kooperatiflerde olduğu gibi, birlik yöneticileri ve başkanları da seçimle belirlenirdi ve adaylarda belirli nitelikler aranırdı. Ancak ilerleyen dönemlerde bu seçim sistemi yerini atama usulüne bırakmış, yönetim anlayışında değişikliğe gidilmiştir (Anbarlı ve Acar, 2005, S. 106- 107).

Her ne kadar Ahi birlikleri devletin doğrudan müdahalesi dışında kurulmuş ve gelişmiş olsa da, zaman içinde devletle olan ilişkilerinin oldukça güçlü bir düzeye ulaştığı görülmektedir (Anbarlı ve Acar, 2005, s. 106). Bu yakın ilişkinin temelinde, Ahilik teşkilatlarının yalnızca bir meslek örgütü olmanın ötesinde, devletin kuruluşuna katkı sunmuş ve onun devamlılığında önemli roller üstlenmiş olmaları yatmaktadır (Anbarlı ve Acar, 2005, s. 102). 1727 yılında Ahi teşkilatları yerini "gedik" ve "lonca" sistemlerine bırakmış, bu yapılar ise 1913 yılında çıkarılan bir kanunla resmi olarak ortadan kaldırılmıştır. Bu dönüşümün ardından ortaya çıkan kurumsal boşluk, meslek odaları tarafından doldurulmuştur (Hazar vd., 1997, s. 8).

Türkiye'de kooperatif yapısına benzeyen geleneksel işbirliği biçimlerinden biri de özellikle kırsal bölgelerde uzun yıllardır varlığını sürdüren "imece" sistemidir. İmece, toplu çalışma esasına dayanan ve kolektif çabanın ön planda olduğu geleneksel bir dayanışma biçimidir. Köy yaşamında imece ile; ortak

süthane ve çamaşırhane kullanımı, köy hayvanlarını otlatmak için çoban ya da köyün güvenliğini sağlamak için bekçi tutulması, yol yapımı, su kanallarının açılması, sulama sistemlerinin kurulması, cami ve okul inşası gibi birçok iş, köy halkının birlikte hareket etmesiyle gerçekleştirilir. Bu yöntem, bireylerin tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri işleri toplulukla birlikte başarabilmelerini sağlamakta, böylece ortak bir sinerji oluşturarak hedefe ulaşmalarına olanak tanımaktadır. Özellikle askere giden ya da vefat eden erkek bireylerin ardından yalnız kalan kadınlara ya da ekonomik durumu zayıf ailelere destek olunması amacıyla yapılan yardımlaşmalar da imecenin bir diğer uygulama biçimi olan “kesik” şeklinde ortaya çıkmaktadır (Hazar, 1990, s. 90). Her ne kadar imece, kooperatifçilik anlayışıyla benzer nitelikler taşısa da; faaliyetlerin süreklilik arz etmemesi ve belirli bir örgütsel yapıya bağlı olmadan yürütülmesi gibi yönleriyle kooperatiflerden ayrılmaktadır (Hazar, 1990, s. 90–91). Bu bağlamda, imece daha çok belirli bir amaca yönelik, geçici nitelikteki işbirliği modeli olarak değerlendirilebilir.

Ülkemizde kooperatifçiliğe ilişkin ilk uygulamalara 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu döneminde rastlanmaktadır. Dünyada ise Kooperatifçilik hareketi, ilk olarak İngiltere’de Rochdale örneğiyle tüketim kooperatifi biçiminde başlamış; daha sonra Fransa ve Almanya’da üretim ve kredi kooperatifleri şeklinde gelişmiştir. Bu ülkelerden Avrupa’nın geneline ve oradan da dünya çapına yayılarak küresel bir örgütlenme modeli haline gelmiştir. Avrupa’daki bu gelişmelere paralel bir biçimde, Osmanlı topraklarında da 1863 yılında Almanya’daki kredi kooperatifçiliğine benzer uygulamalar görülmeye başlamıştır (Üner, 1992, s. 15). Osmanlı’da kooperatifçiliğe dair ilk somut girişim, 1863 yılında Mithat Paşa’nın Niş Valiliği döneminde Pirot kasabasında kurduğu “Memleket Sandığı” ile gerçekleştirilmiştir. Bu girişim, o dönemde tarımla uğraşan halkın yaşadığı kredi sorunlarını çözmek amacıyla oluşturulmuştur. Her ne kadar modern anlamda bir kooperatif olarak değerlendirilmese de, Türkiye’de kooperatifçiliğin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir (Özdemir, 1981, s. 45). Söz konusu uygulamanın geliştiricisi olan Mithat Paşa, daha önce devletin çeşitli kademelerinde görev almış; 1858 yılında Avrupa’da bazı incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilmiş ve dönüşünde Niş’e vali olarak atanmıştır (Mülayım, 1992, s. 38). Valilik görevine başladıktan sonra, tarımsal kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla “Memleket Sandıkları” adını verdiği bir örgütlenme modeli geliştirmiş ve buna ilişkin 29 maddelik bir düzenleme hazırlamıştır. “Memleket Sandıkları Nizamnamesi” adıyla anılan bu belge, 1867 yılında Osmanlı yönetimi tarafından resmen kabul edilmiştir. Bu düzenleme doğrultusunda, Mithat Paşa üretim ve kredi kooperatifçiliğini birleştirmeyi hedeflemiştir (Mülayım, 1992, s. 39).

Mithat Paşa’nın oluşturduğu yapı, Avrupa’daki kooperatif modellerinden esinlenmemiş, tamamen yerel ihtiyaçlara uygun şekilde geliştirilmiştir. Bu nedenle bazı araştırmacılar, Memleket Sandıklarını klasik anlamda kooperatif

olarak kabul etmemektedir. Ancak bu yapılar, karşılıklı yardımlaşma esasına dayalı olarak tarımla uğraşan halkın ekonomik sorunlarını çözmeyi hedeflemiş, demokratik bir yönetim anlayışını benimseyerek kredilerin adil dağıtımını sağlamaya çalışmıştır.. (Başar, 1983, s. 119; Mülâyım, 1992: 42). Memleket Sandıkları, daha sonra yerini Menafî Sandıklarına bırakmış; bu yapı da 1888 yılında kurulan Ziraat Bankası'na dönüşmüştür (Başar, 1983, s. 119). Bu tarihsel süreçte dikkat çeken en önemli unsur, kooperatifçilik hareketinin halktan ziyade, bir devlet adamının öncülüğünde ve inisiyatifiyle başlamış olmasıdır.

Osmanlı döneminde kooperatifçilik genellikle devlet adamları ve aydınların öncülüğünde gündeme gelmiştir. Bu kişiler, kooperatiflerin toplumun ekonomik sorunlarını çözmeye amacını taşıdığına inanarak çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak bu çabalar, halkın kendi inisiyatifiyle değil, daha çok yönetici sınıfın müdahalesiyle yürütülmüştür. Bu durum, kooperatiflerin etkinliğini sınırlamıştır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun ardı ardına yaşadığı savaşlar, sanayi devrimini gerçekleştirememesi ve kooperatifçilik konusunda halkın eğitim seviyesinin düşük olması gibi birçok engel, kooperatifçiliğin gelişmesini zorlaştırmıştır.

1.2. Cumhuriyetin İlanı İle Birlikte Kooperatifçilik Faaliyetleri

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye'de toplumsal ve ekonomik alanlarda köklü dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönüşümlerin en önemlilerinden biri, halkın büyük çoğunluğunun geçim kaynağı olan tarım sektörünü modernleştirme çabalarıdır. O dönemde nüfusun yaklaşık %85'i kırsal alanda yaşamakta ve temel gelirini tarımsal üretimden sağlamaktaydı. Ancak tarımda verimlilik düşüktü, üreticiler ise yetersiz sermaye, eğitim ve teknik donanım nedeniyle ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu sorunları çözebilmek ve çiftçilerin ekonomik durumlarını iyileştirmek amacıyla kooperatifçilik modeli ön plana çıkarılmış, devlet politikalarında önemli bir yer edinmiştir (Başar, 1983, s. 120).

Kooperatifçilik, bireysel olanakları sınırlı olan üreticilerin, bir araya gelerek ekonomik dayanışma içinde güçlenmesini hedefleyen bir örgütlenme biçimidir. Türkiye'de bu modelin hayata geçirilmesinde Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk önemli bir rol oynamıştır. Atatürk, hem uygulamalarıyla hem de düşünsel yaklaşımıyla kooperatifçiliği desteklemiş, kalkınmanın ancak halkın örgütlü ve bilinçli katılımıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Atatürk'ün tarım kredi kooperatiflerine verdiği önem, sadece kurumsal düzeyde değil, aynı zamanda bireysel olarak da örnek teşkil etmektedir. İzmir'deki kooperatiflerin kuruluşu ve faaliyetleri, Atatürk'ün bu alandaki görüşlerinin somut yansımalarıdır. Onun kooperatifçiliğe verdiği destek, Türk tarımının modernleşmesi ve köylünün ekonomik kalkınması için temel bir adım olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 168 – 166 – 3. 1931, Şubat 03).

Bu doğrultuda ilk somut adım 1924 yılında atılmış, “İtibari Zirai Birlikler Kanunu” yürürlüğe konulmuştur (Üner, 1992, s. 17). Bu yasa ile tarım sektöründe

faaliyet gösteren üretici birliklerinin, özellikle de kredi ve satış kooperatiflerinin gereksinimlerinin tek elden ve sistemli biçimde karşılanması hedeflenmiştir. Söz konusu kanun, köylünün üretimini destekleyecek finansal ve yapısal düzenlemelerin temelini atmıştır.

1925 yılına gelindiğinde, Atatürk'ün sadece üretici kooperatifleriyle değil, tüketici kooperatifçiliğiyle de yakından ilgilendiği görülür. Ankara'da kurulan Memurlar Tüketim Kooperatifine ortak olarak kooperatifçiliğin teşvik edilmesi yönünde sembolik bir adım atmıştır. Bunun yanı sıra, tüketici kooperatifleriyle ilgili yasal düzenlemelerin yapılmasına öncülük etmiş, kamu çalışanlarının temel tüketim ihtiyaçlarını daha uygun şartlarda karşılayabilecekleri bir yapı oluşturulmasını sağlamıştır (Mülayim, 1992, s. 45). Atatürk'ün bu ilgisi, kooperatiflerin sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal bir dayanışma modeli olduğunu vurgular niteliktedir.

1926 yılında yürürlüğe giren yeni Ticaret Kanunu, kooperatiflere hukuki bir kimlik kazandırmıştır. Bu kanunla birlikte kooperatifler, şirket statüsü kazanarak ekonomik hayatın resmî ve düzenlenmiş bir parçası haline gelmiştir (Mülayim, 1992, s. 46; Başar, 1983, s. 120). Böylece kooperatiflerin faaliyetleri devlet güvencesi altına alınmış, kuruluş ve işleyiş esasları belirli kurallara bağlanmıştır. Bu da halkın kooperatiflere olan güvenini artırmış, örgütlü ekonomik yapının yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır.

Kooperatifçilik alanındaki bir diğer önemli gelişme ise 1929 yılında çıkarılan Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'dur. Bu düzenleme ile tarımsal üretimde bulunan çiftçilerin kısa vadeli kredi ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmıştır (Osmanağaoğlu, 2007, s.32). Bu kooperatifler, üyelerine düşük faizli kredi sağlayarak tarımsal girdilerin teminini kolaylaştırmış, aynı zamanda kırsal kesimde ekonomik hareketliliği artırmıştır. Ayrıca, kentlerde kurulacak olan bu tür kooperatiflere mevduat toplama yetkisi verilmiş, böylece hem kırsal hem de kentsel alanda ekonomik katılım teşvik edilmiştir.

1929 yılında yürürlüğe giren Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu, tarımsal üreticilerin kredi ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamış olsa da kısa sürede beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Uygulamada yaşanan aksaklıklar ve mevzuatın dönemin ekonomik koşullarına yeterince uyum sağlayamaması, yeni bir yasal düzenleme ihtiyacını doğurmuştur. Aynı zamanda bu dönemde dünyayı etkisi altına alan büyük ekonomik buhran, özellikle tarım ürünlerinin ihracatında ciddi daralmaya neden olmuştur. Küresel kriz nedeniyle dış pazarlardaki talep azalmış, tarımsal ürünlerin ihracatı belirli şirketlerin kontrolü altında gerçekleştirilmiş, bu durum da elde edilen kazancın kırsal alana yansımaları büyük ölçüde engellemiştir.

Bu olumsuz tablo, tarımsal üreticilerin yaşadığı pazarlama ve finansman sorunlarının yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda, 1935 yılında iki yeni yasal düzenleme hayata geçirilmiştir: 2834 sayılı Tarım Satış

Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu. Bu yasaların temel amacı, kırsal kesimin ekonomik sorunlarına devletin daha doğrudan müdahale etmesini sağlayacak bir çerçeve oluşturmaktır. Devletin üretici kooperatifleri üzerindeki etkisi artırılmış, Ziraat Bankası ve Ticaret Bakanlığı bu kooperatiflerin hem finansmanında hem de yönetim ve denetim süreçlerinde etkin bir konuma getirilmiştir.

Ancak bu yaklaşım, kooperatifçiliğin temel ilkeleri olan özerklik ve katılımcı demokrasiyle çelişen bir yapı oluşturmuştur. Kooperatiflerin kendi üyeleri tarafından yönetilmesi ve karar alma süreçlerine doğrudan katılım ilkesi, yerini devletin merkezîyetçi müdahalesine bırakmıştır. Kooperatiflerin giderek devletin uzantısı gibi işlemesi, üyeler arasındaki gönüllü birliktelik anlayışını zayıflatmış, örgütlenme ruhunu gölgelemiştir.

1935'te çıkarılan bu yasaların beklenen verimliliği sağlamaması üzerine, kooperatifçilik politikalarında dışarıdan uzman görüşlerine başvurulması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda, Alman iktisatçı Dr. H. Wilbrandt tarafından 1939 yılında hazırlanan bir raporda, kooperatiflerin etkinliği için öncelikle üyeler arasından liderlik potansiyeli taşıyan bireylerin eğitilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Wilbrandt, devletin kooperatifler üzerindeki yönetim yetkisini zamanla azaltarak, idareyi bilinçli ve ehil ortaklara devretmesinin önemine dikkat çekmiştir (Başer, 1983, s.120- 121).

Wilbrandt'ın önerisi, dönemin koşullarında radikal bir yaklaşım gibi görünse de, uzun vadeli ve sürdürülebilir bir kooperatifçilik anlayışı için önemli bir adımdı. Ne var ki bu önerilerin uygulamaya tam anlamıyla yansımaları zaman almış, kooperatiflerin devletin kontrolünden sıyrılarak kendi üyelerinin iradesiyle yönetilen bağımsız yapılar haline gelmesi ilerleyen yıllarda aşamalı olarak gündeme gelmiştir.

2. 1930-1945 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİK

Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen liberal ekonomi politikaları, 1930 ile 1939 yılları arasında yerini daha müdahaleci bir yaklaşım olan devletçilik ilkesine bırakmıştır. Bu değişimin arkasındaki temel nedenlerden biri, 1929 yılında Lozan Antlaşması gereği kaldırılan gümrük kısıtlamaları olmuş, bir diğeri ise aynı yıl patlak veren küresel ekonomik buhran olmuştur. Her iki gelişme, Türkiye'yi devletin ekonomide daha etkin rol alması gereken bir yola yönlendirmiştir (Bakırcı, 2014, s.247). Bu yaklaşık yirmi yıllık süreci dönemlere ayırmak mümkündür. 1928-1932 yılları arasında Türkiye, ekonomik kriz karşısında çözüm arayışlarına girmiştir. 1932 yılı, devletçi ekonomi politikalarının resmen benimsendiği bir dönüm noktasıdır. 1933-1939 arası, devletçiliğin aktif şekilde uygulandığı yıllardır. 1940-1945 dönemi ise tüm dünyayı etkileyen İkinci Dünya Savaşı koşulları altında geçmiştir. Son olarak,

1945 sonrası dönem, savaşın sona ermesiyle birlikte yeni bir ekonomik yapılanmaya geçiş sürecini temsil eder.

1930'lu yıllar, Türkiye'de sanayileşmenin doğrudan devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışıldığı ve tarım sektöründen sanayiye kaynak aktarıldığı bir dönüşüm dönemidir. Bu süreçte kırsal yapıyı dönüştürmeyi hedefleyen Toprak Reformu, 1945 yılında "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" adıyla yasalaşmıştır. Ancak, tarımsal yapının içinde hâlâ güçlü bir şekilde varlığını sürdüren ağa ve bey gibi toprak sahibi sınıfların etkisi, reformun istenilen düzeyde hayata geçirilmesini büyük ölçüde engellemiştir. Ayrıca, Atatürk'ün vefatı ve akabinde başlayan İkinci Dünya Savaşı da reformun uygulanmasını zorlaştıran önemli etkenler arasında yer almıştır. 1930'lu yıllar aynı zamanda, kooperatifçiliğin yani üçüncü sektörün geliştiği bir dönemdir. Bu yıllarda Tarım Kredi Kooperatiflerinin büyük bölümü kurulmuş ve kırsal üretici desteklenmeye başlanmıştır. Öte yandan, 1930'da kurulan Yüksek Ziraat Mektebi, 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü statüsüne kavuşmuştur (Topuz, 2007, s.3) . Zirai Kredi Kooperatifleri Kanun Layihası yayınlanmıştır. (BCA, 30-18-1-2 /45 – 36-17, 1934, Mayıs 28).

2.1. Tarım Kredi / Tarım Satış Kooperatiflerinin Kuruluşu ve Amaçları

. Kooperatiflerin temel amacı, çiftçilere uygun şartlarda kredi sağlamak, tarımsal girdilere erişimi kolaylaştırmak ve üretim sürecini desteklemektir. Bu sayede, küçük ve orta ölçekli çiftçilerin ekonomik olarak güçlenmesi ve tarımsal üretimin artırılması hedeflenmiştir. Ülkemizde Tarım kredi kooperatiflerinin temeli, 1863 yılında Mithat Paşa tarafından kurulan "Memleket Sandıkları"na dayanmaktadır. Cumhuriyet döneminde, 1929 yılında çıkarılan 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ve 1935 yılında yürürlüğe giren 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile bu kooperatiflerin yasal altyapısı güçlendirilmiştir. Tarım Kredi Kooperatifleri ana sözleşmesi imzalanmıştır (BCA, 30-18-1-2 / 63 - 22 – 6. 1936, Mar 19). 1930-1945 yılları arasında Türkiye'de tarım satış kooperatifçiliği, tarım ürünlerinin pazarlanması ve üreticilerin ekonomik olarak desteklenmesi amacıyla önemli bir gelişim göstermiştir. Bu dönemde, özellikle 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile kooperatifçilik hareketi yasal bir zemine oturtulmuş ve çeşitli bölgelerde ürün bazlı kooperatifler kurulmuştur.

2.1.1. Bölgesel Dağılım ve Ürün Bazlı Kooperatifler

1930-1945 yılları arasında Türkiye'nin farklı bölgelerinde, bölgesel tarımsal özelliklere göre çeşitli tarım kredi kooperatifleri kurulmuştur:

Karadeniz Bölgesi: Fındık ve çay üretiminin yoğun olduğu bu bölgede, özellikle Giresun ve Rize illerinde fındık ve çay üreticilerini destekleyen kooperatifler faaliyete geçmiştir. Fındık ticareti için Giresun Fındık Satış Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 22 - 60 – 12. 1931, Ağustos 17).

Fındık: 1938 yılında Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 13.364 ortakla kurulmuş; aynı yıl Ordu, Giresun, Bulancak, Keşap ve Trabzon kooperatifleri bir araya gelerek Fiskobirlik'i oluşturmuştur.

Ege Bölgesi: Üzüm, zeytin ve tütün üretiminin yaygın olduğu Manisa, İzmir ve Aydın illerinde, bu ürünlerin üreticilerine yönelik kooperatifler kurulmuştur. Tütün üretimi ve alım satım işlerini çoğaltmak için Aksaray merkezli Akhisar Tütün Müstahsilleri Alım ve Satım Kooperatif Şirketi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 44 - 28 - 13. 1934, Mayıs 09). Dokuma işlemi yapmak ve her türlü tedarikini sağlamak amacıyla Aydın Kadıköy Nahiyesi Dokumacılar Kooperatif Ortaklığı kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 52 - 12-6. 1935, Şubat 24). Aynı zamanda şehrin ihtiyacı olan ekmekleri imal etmek ve halka satmak amacıyla İzmir Ekmekçiler Kooperatif Şirketi kurulmuştur (BCA,30-18-1-2 / 58 - 80 - 18. 1935, Ekim 24). İp yapımı ve bu iplerin çeşitli amaçlarla kullanılması için Ödemiş Urgancılık Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 17 - 9 - 12. 1931, Şubat 07). Ortaklığa dâhil olanların mallarını gerek ham gerek işlenmiş olarak satmak amacıyla Alaşehir Üzüm Müstahsilleri Kooperatifi kurulmuştur. (BCA, 30-18-1-2 / 20 - 39 - 1. 1931, Haziran 07) Manisa Bağcılar Kooperatifi sözleşmesinin kabulü gerçekleşmiştir (BCA,30-18-1-2 / 31 - 61 - 10. 1932, Eylül 14). Turgutlu Kasabası Bağcılar Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 39 - 62- 4. 1933, Eylül 04). Sebze ve meyve üretimi için İzmir ve Civarı Sebze ve Meyva Satış Kooperatifi Şirketi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 30 - 58 - 18. 1932, Temmuz 03). Merkezi Aydın'ın Umurlu kasabası olan Umurlu İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin esas sözleşmesi imzalanmıştır (BCA, 30-18-1-2 / 56 - 60 - 7.1935, Temmuz 01). Aydın incir üretimi için Erbeyli, Karapınar, Köşk, Reşadiye ve Germencik İncir Müstahsilleri Kooperatifleri'nin Aydın Zirai Satış Kooperatifleri ne bağlanması kararı verilmiştir (BCA,30-18-1-2 / 34 - 17 - 7. 1933, Mart 18). Kendi köyünden ve civar köylerden yumurta toplamak, sevk etmek, cins yumurta toplayıp tavuk neslini ıslah etmek maksadıyla İzmir'in Aliaga köyünde kurulacak, Aliaga Tavukçuluk Kooperatifi kurulmuştur (BCA,30-18-1-2 / 73 - 23 - 3.1937, Mart 22). İzmir'in Foça kazası Bağarası köyünde Tavukçuluk ve Yumurtacılık Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 73 - 23 - 4. 1937, Mart 22). İzmir'in Kiraz köyünde Kiraz Tavuk ve Yumurtacılık Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 73 - 23 - 5. 1937, Mart 22). İzmir'in Adagüme köyünde Tavukçuluk, Yumurtacılık Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 73 - 25 - 13. 1937, Mart 31). İzmir'in Yenice köyünde Tavukçuluk ve Yumurtacılık Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 73 - 25 - 15. 1937, Mart 31). İncir: 1937 yılında İzmir'de kurulan İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, 2.683 ortakla faaliyet göstermeye başlamıştır. Üzüm: Aynı yıl, İzmir Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 4.510 ortakla kurulmuştur.

İç Anadolu Bölgesi: Buğday ve arpa gibi tahıl ürünlerinin üretildiği Konya, Eskişehir ve Ankara illerinde, tahıl üreticilerini destekleyen kooperatifler faaliyet

göstermiştir. Buğday ve Tahıl Ürünleri: Bu dönemde buğday ve tahıl ürünleri için kooperatifler kurulmuş, ancak spesifik kooperatif isimleri ve kuruluş tarihleri hakkında detaylı bilgiye ulaşamamıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi: Hayvancılığın yaygın olduğu Erzurum, Kars ve Van illerinde, hayvancılık faaliyetlerini destekleyen kooperatifler kurulmuştur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Pamuk ve mercimek üretiminin yoğun olduğu Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde, bu ürünlerin üreticilerine yönelik kooperatifler faaliyete geçmiştir. Gaziantep Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketi kurulmuştur(BCA, 30-18-1-2 / 38 - 51 – 17. 1933, Temmuz 15) .

Akdeniz Bölgesi: Pamuk ve meyve-sebze üretiminin yoğun olduğu Akdeniz Bölgesinde Merkezi Adana'da olmak üzere, Pamuk üretimi ve ticareti kapsamında Adana Pamuk Müstahsilleri Satış Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 19 – 21- 6. 1931, Mart 25). Aynı yıl Tarsus Pamuk Müstahsilleri Satış Kooperatifi kurulmuştur (BCA,30-18-1-2 / 19 - 30 – 7. 1931, Mayıs 18). Daha sonra iplik üretimi için Milli Mensucat Fabrikası Memur ve İşçileri Mesuliyetli Mahdud Kooperatif Şirketi kurulmuştur(BCA, 30-18-1-2 / 45 - 34 – 6. 1934, Mayıs 19). Mersinde zirai ve hayvani üretim için Mersin Satış Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 22 - 57 – 13. 1931, Ağustos 09). Pirinç ve pamuk üreticilerini güçlendirmek amacıyla Mut Pirinç ve Pamuk müstahsilleri Kooperatifi sözleşmesi imzalanmıştır (BCA,30-18-1-2 / 38 - 56 – 18.1933, Ağustos 05.) 1940 yılında Adana, Ceyhan ve Tarsus Tarım Satış Kooperatiflerinin birleşmesiyle Çukobirlik kurulmuştur.

Tarım kredi kooperatifleri, sadece kredi sağlamakla kalmamış, aynı zamanda çiftçilere tarımsal girdilerin temininde de yardımcı olmuştur. Bu girdiler arasında tohum, gübre, tarım aletleri ve makineleri bulunmaktadır. Ayrıca, bazı kooperatifler tarımsal ürünlerin pazarlanmasında da rol alarak, çiftçilerin ürünlerini daha iyi fiyatlarla satmalarını sağlamıştır. 1930-1945 yılları arasında Türkiye'de tarım kredi kooperatifleri, tarımsal üretimin artırılması ve kırsal kalkınmanın desteklenmesi açısından önemli bir rol oynamıştır. Bölgesel tarımsal özelliklere göre kurulan bu kooperatifler, çiftçilere finansal destek sağlamış, tarımsal girdilere erişimi kolaylaştırmış ve ürünlerin pazarlanmasında yardımcı olmuştur. Bu sayede, Türkiye'nin tarımsal üretimi ve kırsal ekonomisi güçlenmiştir. Bu kooperatifler, üreticilerin ürünlerini daha iyi fiyatlarla pazarlamalarını sağlamak, tarımsal üretimi desteklemek ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Ayrıca, üreticilere finansal destek sağlamak ve tarımsal girdi temininde yardımcı olmak gibi işlevleri de üstlenmişlerdir. Bu dönemde kurulan tarım satış kooperatifleri, Türkiye'nin tarımsal ekonomisinin gelişiminde önemli rol oynamış ve kooperatifçilik hareketinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

2.1.2. Konut Yapı Kooperatifleri

1930-1945 yılları arasında Türkiye'de Konut Yapı Kooperatifleri henüz bugünkü anlamıyla yaygın bir örgütlenme seviyesine ulaşmamış olmakla birlikte, konut ihtiyacına dönük ilk adımlar bu dönemde atılmaya başlanmıştır. Özellikle sanayileşme politikalarının ve devletçilik anlayışının etkisiyle şehirleşme hız kazanmış, bu da konut ihtiyacını gündeme getirmiştir. Ancak bu yıllarda yapı kooperatifçiliği henüz yasal ve kurumsal olarak tam anlamıyla sistematikleşmemiştir. Yine de bazı örnekler ve bölgesel girişimler bu dönemin dikkat çeken gelişmeleri arasında yer almaktadır.

İstanbul'da, özellikle devlet dairelerinde çalışan memurlar ile demiryolu ve liman işletmelerinde çalışan işçiler, 1930'lu yıllarda kendi aralarında oluşturdukları küçük gruplar aracılığıyla kolektif konut yapımı fikrini gündeme getirmiştir. Bu girişimler, daha çok yardımlaşma ve dayanışma derneği şeklinde organize olmuş, bazıları zamanla konut yapı kooperatiflerine dönüşmüştür. Bu grupların amacı; arsaların topluca alınması, evlerin birlikte inşa edilmesi ve kira yükünden kurtulmaktır.

1930'lu yıllarda Ankara'da, yeni başkent olması nedeniyle hızla artan nüfusa karşılık planlı şehirleşme ve modern konut inşası ön plandaydı. Devletin öncülüğünde kurulan memur lojmanları, yer yer konut kooperatifi mantığıyla örgütlenmiştir. Bu çerçevede bazı semtlerde (örneğin Güven ve Bahçelievler) toplu konut alanları oluşturulmuştur. Satın alacağı arsalar üzerine evler yaptırmak, bunların tutarını en çok on iki yılda aylık kesimlerle topladıktan sonra ortaklarına mal etmek için Ankara Bahçelievler Yapı Kooperatifi ve (BCA, 30-18-1-2 / 51 – 6-2. 1935, Ocak 26) Ankara Güven Yapı Kooperatifleri kurulmuştur. (BCA, 30-18-1-2 / 63 - 21 – 8 1936, Mart 20). Bahçelievler, kooperatifleşme modeliyle kurulan ilk yerleşimlerden biridir ve aynı zamanda Türkiye'deki ilk planlı yapılaşma örneklerinden biri olarak kabul edilir (BCA, 30-18-1-2 / 72 - 20 – 4. 1937, Mart 17) .

Demiryolu hatlarının geçtiği şehirlerde, özellikle TCDD bünyesindeki işçilerin barınma ihtiyacına yönelik konut üretimi kooperatif temelli olmasa da benzer prensiplere dayanmaktaydı. Örneğin: İzmir Alsancak'ta kurulan İzmir Demiryolu İşçileri Yardımlaşma Derneği, 1930'lu yıllarda üyeleri için küçük konutlar inşa etmeye başlamıştır. Eskişehir'de demiryolu bakım atölyelerinde çalışan teknik personelin oluşturduğu topluluklar, arsa temini ve konut yapımı için birlikte hareket ederek ilk yapı kooperatifçiliği ruhunu yaşatmıştır.

2.1.3. 1930-1945 Arası Türkiye'de Tüketim Kooperatifleri

Tüketim kooperatifleri, tüketicilerin temel ihtiyaç maddelerine daha ucuz, düzenli ve adil bir şekilde erişimini sağlamak amacıyla kurulan, kâr amacı gütmeyen ve üyelerinin ortak tüketim ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen örgütlenmelerdir. Türkiye'de 1930-1945 döneminde tüketim kooperatifleri,

ağırlıklı olarak kamu çalışanları, işçiler, öğretmenler ve askeri personel gibi sabit gelirli gruplar tarafından kurulmuştur. Bu yapılar, devletin desteklediği korporatif ekonominin bir parçası olarak görülmüştür.

Tüketim kooperatifleri, Türkiye'nin savaş yıllarında yaşadığı ekonomik darlığa karşı oluşturulan toplumsal reflekslerin önemli bir bileşeni olmuştur. Bu kooperatifler, sadece tüketimi organize etmemiş, aynı zamanda kolektif yaşam, sınıf dayanışması ve ekonomik adalet gibi değerlerin taşınmasında da rol oynamıştır. 1940 sonrası Milli Koruma Kanunu ve karne uygulamaları ile birlikte bu kooperatiflerin önemi daha da artmıştır.

2.1.4. 1930-1945 Arası Türkiye’de Üretim Kooperatifleri

Üretim kooperatifleri, üretim araçlarına sahip olmayan ya da üretim süreçlerini birlikte yürütmek isteyen üreticilerin bir araya gelerek oluşturduğu, emek ve üretim sürecini ortaklaşa paylaşan kuruluşlardır. 1930’lu ve 1940’lı yıllarda Türkiye’de bu yapı, devletin koruyucu ve yönlendirici ekonomi anlayışına uygun olarak şekillenmiştir.

2.1.4.1. Bölgelere Göre Üretim Kooperatiflerinin Dağılımı ve Ürün Bazlı Yapılanması

İzmir – Zeytinyağı ve Sabun Üretimi Kooperatifleri

Küçük üreticilerin birlikte çalışarak zeytinden sabun ve yağ elde etmelerini sağlamak; bu ürünleri pazarlayarak köy ekonomisini güçlendirmek amaçlanmıştır. Zeytinyağı, sabun ve zeytin türevleri satılmıştır. Uluslararası Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Anlaşması imzalanmıştır(BCA, 30-18-1-2 / 598-706-3, 1988, Nisan 4).

Denizli – Halı ve Tekstil Üretim Kooperatifleri

Yerel dokuma kültürünü ekonomik değere dönüştürmek, pazarlama gücü olmayan küçük üreticilerin el ürünlerini el dokuması halı, kilim, pamuklu dokuma ürünleri iç ve dış pazara taşımak amaçlanmıştır. Denizli Dokumacılık Kooperatifi’ni kurmuşlardır(BCA, 30-18-1-2 / 70 - 93 – 19. 1936, Aralık 05). Buldan Dokumacılar Kooperatifi dokuma için gerekli olan mali, ticari ve sınai her şey için kurulmuştur(BCA, 30-18-1-2 / 71 - 3 – 7. 1937, Ocak 12).

Eskişehir – Seramik ve Tuğla Üretim Kooperatifleri

İnşaat sektörünün yerel ihtiyaçlarını karşılamak ve küçük atölyeleri kolektif üretime yönlendirmek amaçlanmıştır. Bölgede çıkarılan Lületaşından seramik tabak, süs eşyası, tuğla, kiremit gibi ürünler yapılmıştır. Eskişehir Lületaş Çıkarıcılar ve İşleyiciler Kooperatifi Sözleşmesi imzalanmıştır(BCA, 30-18-1-2 / 69 - 90 – 14. 1936, Kasım 25).

Trabzon – Fındık Türevli Ürün Üretim Kooperatifleri

Fındık üretiminin sadece ham madde değil, işlenmiş ürün olarak da değerlendirilmesini sağlamak; ihracata yönelik fındık ezmesi, fındık yağı, kavrulmuş fındık gibi değerli ürünler üretmek. Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Fiskobirlik) kurulmuştur (BCA, 30-11-1-0 / 595-45-14, 1984, Eylül 10) .

Afyon – Haşhaş ve Yağlı Tohum Ürünleri Kooperatifleri

Afyon çevresinde yoğun şekilde ekilen haşhaşın kontrollü işlenmesi ve ekonomik değerinin artırılması amacıyla haşhaş yağı, haşhaş, bazlı ilaç hammaddeleri ve sabun gibi ürünlerin hammaddesi devlet kontrolü ile ekilmiştir. Haşhaş ekilmesine ve Afyon sütü toplanmasına izin verilen bölgelerin tespitine ve denetim şekline ait tüzük yürürlüğe konulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 90-27-6. 1940, Mart 19).

Kayseri – Ahşap ve Mobilya Üretim Kooperatifleri

Küçük marangoz atölyelerini birleştirerek üretim ölçeğini büyütmek, hammadde temininde kolaylık sağlamak ve ortak pazarlama yapmak amaçlanmıştır. Sandık, masa, sandalye ve ahşap ev gereçleri yapılmıştır. Kayseri Marangozları Atölye Kurma ve Malzeme Temin Kooperatifi kurulmuştur (BCA, 30-18-1-2 / 142- 22-14. 1956, Mart 10).

SONUÇ

1930-1945 dönemi, Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin hem devletçi ekonomi politikalarının hem de toplumsal dönüşüm arayışlarının bir parçası olarak biçimlendiği, çok katmanlı ve dinamik bir süreçtir. Bu dönemde kooperatifçilik, yalnızca ekonomik üretimi kolektif biçimde örgütlemeyi değil, aynı zamanda yeni Cumhuriyet rejiminin kalkınmacı ve halkçı hedefleri doğrultusunda kırsal kesimi eğitme, yönlendirme ve modernleştirme aracı olarak da değerlendirilmiştir.

1935 yılında yürürlüğe giren Kooperatifler Kanunu, bu alanda kurumsal bir çerçeve oluşturarak kooperatifleşmeyi yasal zemine oturtmuş ve kooperatiflerin çeşitli türlerde teşkilatlanmasını mümkün kılmıştır. Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Tüketim Kooperatifleri, Konut Yapı Kooperatifleri ve Üretim Kooperatifleri gibi farklı alanlarda örgütlenen yapılar, dönemin ekonomik ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmışlardır. Bu kooperatifler, özellikle tarım sektöründe çiftçiye kredi sağlama, ürün pazarlama, temel ihtiyaçları temin etme ve toplu üretimi destekleme gibi işlevlerle ön plana çıkmıştır.

Ancak uygulamada ideal bir kooperatifçilik anlayışından sapmalar yaşanmıştır. Kooperatifler çoğu zaman yerelden gelen gönüllü katılımın ürünü olmaktan çok, devletin yukarıdan aşağıya yönlendirmesiyle oluşmuştur. Bu durum, kooperatiflerin demokratik işleyişini ve üyelerin aktif katılımını sınırlamış; zaman zaman bürokratikleşmiş ve devletin bir uzantısı gibi çalışır hale

gelmiştir. Ayrıca, savaş yıllarının getirdiği ekonomik darboğazlar, tarımsal üretimdeki düşüşler, vergilerle artan kırsal yük ve sosyal çalkantılar, kooperatiflerin işlevselliğini zayıflatmıştır. Bununla birlikte, tüm zorluklara rağmen söz konusu dönemde atılan yapısal ve yasal adımlar, Türkiye’de kooperatifçiliğin kurumsallaşması açısından tarihsel bir temel oluşturmuştur. Bu yıllarda edinilen deneyimler, sonraki dönemlerde kooperatifçiliğin yeniden yapılandırılması ve daha katılımcı, tabana dayalı modellerin geliştirilmesi açısından önemli dersler içermektedir. Cumhuriyetin ilk on beş yılında kooperatifçilik; ekonomik bağımsızlık, kırsal kalkınma ve sosyal dayanışma hedeflerinin somut bir aracı olarak değerlendirilmiş, sonraki kuşaklara miras kalan bir modelin zeminini hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

- ANBARLI, Ş. ve Acar A.(2005). Bir Selçuklu ve Osmanlı Örgütlenme Örneği Olarak Ahiliğin Yapısı ve Fonksiyonları, Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 5, Haziran, 101-113.
- BAKIRCI, S.(2014). “Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikalarında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Sonrası”, Köylülükten Sonra Tarım Osmanlıdan Günümüze Çiftçinin İlgası ve Şirketleşme, Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu (drl.), Ankara: Epos Yayınları.
- BAŞAR H., (1983), Türkiye’de ve Dünya2da Kooperatif Kuruluşlarının Sosyo-Ekonomik Yapısı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Uludağ Üniversitesi Yayınları Yayın No: 3, Bursa.
- BCA, 30-10-0-0 / 168 – 166 – 3. (1931, Şubat 03)
- BCA, 30-18-1-2 /45 – 36-17. (1934, Mayıs 28)
- BCA, 30-18-1-2 / 63 - 22 – 6. (1936, Mar 19)
- BCA, 30-18-1-2 / 22 - 60 – 12. (1931, Ağustos 17)
- BCA, 30-18-1-2 / 44 - 28 – 13. (1934, Mayıs 09)
- BCA, 30-18-1-2 / 52 – 12-6. (1935, Şubat 24)
- BCA, 30-18-1-2 / 58 - 80 -18. (1935, Ekim 24)
- BCA, 30-18-1-2 / 17 - 9 – 12. (1931, Şubat 07)
- BCA, 30-18-1-2 / 20 - 39 – 1. (1931, Haziran 07)
- BCA,30-18-1-2 / 31 - 61 – 10. (1932, Eylül 14)
- BCA, 30-18-1-2 / 39 - 62– 4. (1933, Eylül 04)
- BCA, 30-18-1-2 / 30 - 58 – 18. (1932, Temmuz 03)
- BCA, 30-18-1-2 / 56 - 60 – 7. (1935, Temmuz 01)
- BCA, 30-18-1-2 / 34 - 17 – 7. (1933, Mart 18)
- BCA, 30-18-1-2 / 73 - 23 – 3. (1937, Mart 22)
- BCA, 30-18-1-2 / 73 - 23 – 4. (1937, Mart 22)
- BCA, 30-18-1-2 / 73 - 23 – 5. (1937, Mart 22)
- BCA, 30-18-1-2 / 73 - 25 – 13. (1937, Mart 31)
- BCA, 30-18-1-2 / 73 - 25 – 15. (1937, Mart 31)
- BCA, 30-18-1-2 / 38 - 51 – 17. (1933, Temmuz 15)
- BCA, 30-18-1-2 / 19 – 21- 6. (1931, Mart 25)
- BCA, 30-18-1-2 / 19 - 30 – 7. (1931, Mayıs 18)

- BCA, 30-18-1-2 / 45 - 34 – 6. (1934, Mayıs 19)
- BCA, 30-18-1-2 / 22 - 57 – 13. (1931, Ağustos 09)
- BCA,30-18-1-2 / 38 - 56 – 18. (1933, Ağustos 05)
- BCA, 30-18-1-2 / 51 – 6-2. (1935, Ocak 26)
- BCA, 30-18-1-2 / 63 - 21 – 8. (1936, Mart 20)
- BCA, 30-18-1-2 / 72 - 20 – 4. (1937, Mart 17)
- BCA, 30-18-1-2 / 598-706-3. (1988, Nisan 4)
- BCA, 30-18-1-2 / 70 - 93 – 19. (1936, Aralık 05)
- BCA, 30-18-1-2 / 71 - 3 – 7. (1937, Ocak 12)
- BCA, 30-18-1-2 / 69 - 90 – 14. (1936, Kasım 25)
- BCA, 30-11-1-0 / 595-45-14. (1984, Eylül 10)
- BCA, 30-18-1-2 / 90-27-6. (1940, Mart 19)
- BCA, 30-18-1-2 / 142- 22-14. (1956, Mart 10)
- ERKEN V., (2007), Ahilik Teşkilatının Vizyonu, Karınca Kooperatif Postası Dergisi, Sayı: 843, Mart, 24- 28.
- HAZAR N, (1990), Kooperatifçilik Tarihi, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları No: 3, Baskı 3, Ankara.
- HAZAR N. vd., (1997), Türkiye’de Kooperatifçilik, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Yayın No: 88, Ankara.
- KARATAŞ, A.(2014). Dünyada ve Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketi. İstanbul: Beta Yayınları.
- MÜLAYİM Z. G., (1992), Kooperatifçilik, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- OSMANAĞAOĞLU Ş., (2007), Cumhuriyet Dönemi Hayvancılık Politikaları ve Kooperatifçilik, Türkiye’de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Çözüm Yolları, Gazi Üniversitesi, KOOP-MER Ulusal Kooperatifçilik Sempozyumu, T.C. Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayını No:1, Ankara
- ÖZDEMİR N, (1981), Kooperatifçilik, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:163, Ankara.
- ÖZKÖSE K, (2003), Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü, Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VII / 1, Haziran, 249 – 279.
- PEKTAŞ, H.(2016). Kooperatifçilik: İlkeler, Yapı ve Uygulama, Detay Yayıncılık, Ankara.

- TOPUZ, H.(2007). “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)”, c.12.
- ÜNER N, (1992). Kooperatif İşletmeciliği, Doğruluk Matbaacılık, İzmir
- YÜCEL, F.(2014). Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme de ilk ve en önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938).
- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963–1967. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1963.

BÖLÜM 2

Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Anlaşmasının Türkiye'deki Akisleri

Özlem Yıldırım Kırış¹

¹ Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
ORCID: 0000-0001-8901-4190.

Giriş

Bu çalışmada, Fransa-Suriye Antlaşması'nın içeriği ve Hatay meselesinin Türkiye ile ilişkileri bağlamındaki etkileri ele alınacaktır. 1936 yılında imzalanan Fransa-Suriye Antlaşması, Suriye'nin manda yönetiminden çıkışını ve bağımsızlık sürecini şekillendiren önemli bir dönüm noktasıdır. Bu antlaşma, özel statüye sahip Hatay (İskenderun Sancağı) bölgesinin durumu açısından da kritik öneme sahiptir. Ancak antlaşmada Hatay'a dair açık bir hüküm yer almaması, Türkiye'nin bölgedeki tarihî ve stratejik çıkarlarını doğrudan etkilemiştir.

Suriye, kuzeyde Türkiye, doğu ve güneydoğuda Irak, güneyde Ürdün, batıda ise Lübnan ve İsrail ile komşudur. Başkenti Şam (Damaskus) olan ülkenin önemli şehirleri arasında, Akdeniz kıyısındaki Lazkiye ile iç kesimlerde yer alan Halep, Hama ve Humus bulunmaktadır. Ülke için hayati öneme sahip olan Fırat Nehri, Türkiye'den doğarak Suriye topraklarından geçer ve Irak'a ulaşır. Suriye'nin ikinci önemli nehri olan Asî Nehri de yine Türkiye'den doğarak Suriye'ye akar. Özellikle bu iki nehrin geçtiği bölgelerde tarım faaliyetleri yoğun olarak gerçekleşmektedir (Devlet, 1993: 445). Suriye adı, Babilliler tarafından kullanılan "Sûri" kökünden türemiştir. MÖ 3000 yıllarında, batıda Toroslar, güneyde Babil Ülkesi ve kuzeyde Ermenistan ile çevrili olan bu coğrafyaya verilen isimdir (Bademci, 2016: 17).

Suriye, Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği Karadeniz-Marmara-Ege ve Akdeniz geçiş hattında yer alır. Batıda Asya kıtasının Doğu Akdeniz kıyılarına, kuzeyde Anadolu Yarımadası'na, güneyde Filistin'e, doğuda ise Mezopotamya'nın batısındaki topraklara komşu bir bölgedir (Yavuz, 2005: 9). Suriye, kuzeyde Türkiye ile de komşudur. Stratejik konumu nedeniyle, tarihin ilk dönemlerinden itibaren dikkatleri üzerine çekmiş bir bölgedir. Farklı dönemlerde, çeşitli ırk, kültür, din ve mezheplere mensup insanların yaşadığı önemli coğrafyalardan biri olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak, Suriye'de yirminci yüzyılın ortalarına kadar milli bilinç gelişmemiş, dolayısıyla milli bir devletin varlığından söz etmek mümkün olmamıştır (Kırkık & Özmen v.d., 2000: 7). Ülke Pers, Irak, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu arasında bir geçiş noktası olarak, stratejik coğrafi konumuyla Ortadoğu'nun siyasi ve kültürel gelişiminde tarih boyunca önemli bir rol üstlenmiştir (Erciyes, 2004: 36). Coğrafi konumu itibarıyla Ortadoğu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Üç büyük semavi din için kutsal kabul edilen Kudüs'e olan yakınlığı ve Doğu Akdeniz havzası (Levant) içinde stratejik bir bölgeyi kapsamaması, tarih boyunca bölgeye büyük önem kazandırmıştır. Antik çağlardan itibaren Anadolu, Mezopotamya, Helen ve Fenike medeniyetlerinin etkisinde kalan Suriye, sonraki dönemlerde Arap-İslam medeniyetinin de merkezlerinden biri hâline gelmiştir (Sarı, 2011: 23).

Tarih boyunca Suriye bölgesi, çeşitli uygarlıklar ve halklar tarafından farklı adlarla anılmıştır. Türkler bu bölgeye "Suriye", Araplar ise "Eş-Şam" adını vermiştir. İslam hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte bölge, "Bilâd eş-Şam" veya kısaca "eş-Şam" olarak adlandırılmıştır. Arap tarihî kaynaklarında bölge, genellikle "Şam" ve "Dimaşk" olarak anılmaktadır (Yavuz, 2005: 9). Şam şehri, Asurca metinlerde Dimaşki ya da Timaşgi adlarıyla anılmıştır (Umar, 2004: 1). Suriye adıyla ilgili çeşitli görüşler bulunmakta olup, bu ismin ne zaman ve hangi amaçla bölgeye verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, 19. yüzyılda Avrupalılar tarafından bu adın bölgesel amaçlarla sıkça kullanılmaya başlandığı görülmektedir. "Suriye" adının bir devlete resmî ad olarak verilmesi ise ilk kez Fransız manda yönetimi döneminde gerçekleşmiştir (Umar, 2004: 1,2).

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrıldıktan sonra, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın ardından, başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri, Arap isyancı kuvvetleriyle iş birliği içerisinde Suriye topraklarını işgal etmeye başlamıştır (Yavuz, 2005: 219). 1921'de Ankara'da Fransa ile imzalanan Antlaşma'da İskenderun ve Antakya'ya muhtariyet tanınmıştır. Bu durum, Suriye'nin beş parçaya ayrıldığı bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Sancakta çoğunluğu Türk olan nüfus da bu bağlamda önemli bir unsurdur. Ancak muhtariyet yalnızca Alevi ve Dürzü azınlıklara tanınmış; Türk nüfusuna gereken haklar verilmemiştir. Fransa bu mantıksız durumu kabul ederek Lazkiye ve Cebelidürüz hükümetlerini lağvetmiş; azınlıklara bazı muhtariyetler verilmiştir. Ancak Lübnan, bu sürecin dışında bırakılmış ve Suriye beş parçaya bölünmüştür (Togay, Cumhuriyet, 13 Eylül 1936: 6).

Suriye, I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan topraklar arasında yer almakta olup, Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Konferansı sırasında bu ve benzeri bölgelerin kaderinin, halklarının iradesine bırakılması gerektiğini savunmuş ve bu devletlerin bağımsızlıklarını desteklediğini açıkça ifade etmiştir. Daha önce Müttefik Devletler Suriye'yi Fransız mandasına devretmeyi kabul etmiş ve bu durum, 1922 yılında Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından onaylanmıştır. 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ise, Türkiye'nin Osmanlı'dan ayrılan toprakların kaderini, halkın iradesine bırakma yönündeki tutumunu resmî olarak ortaya koymuştur. Bu süreçte Fransız mandası altına giren Suriye, imzalanan yeni anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte tam bağımsızlık statüsüne kavuşmuş olacaktı. Bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte Milletler Cemiyeti'ne tam üye olarak katılabilecek, aynı zamanda Fransa ile yapılan ittifaktan yararlanarak kendi savunma gücünü oluşturabilecek ve ulusal egemenliğini tüm yönleriyle tesis edebilecekti. Ankara, yeni kurulan Arap ülkeleriyle normal ikili ilişkiler geliştirme gereği doğrultusunda gerçekçi bir tanıma politikası benimsemiş; Suriye ve Irak sınırındaki bazı bölgeler dışında Orta Doğu'nun Türk olmayan alanları üzerinde herhangi bir hak iddiasında bulunmamıştır (Tan, 12 Eylül 1936: 1) (Fuller, 2008: 74).

Bugünkü Suriye'nin bir devlet ve ayrı bir coğrafya olarak tanımlanması, I. Dünya Savaşı sonrasında galip emperyalist güçler tarafından başlatılmıştır. Araplar tarafından "Al-Şam" olarak adlandırılan Suriye, o dönemde Irak'ın batı kesimi, Filistin, Lübnan ve Ürdün'ü de kapsayan geniş bir bölgeyi ifade etmekteydi. II. Dünya Savaşı'nın ardından, İsrail, Ürdün, Lübnan ve günümüzdeki Filistin, eski Suriye topraklarından ayrılarak bağımsız devletler haline gelmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda, günümüz Suriye'sinin sınırları şekillenmiştir (Bademci, 2016: 17). Suriye'de Ermeni, Çerkez, Kürt ve Yahudi toplulukları dikkate değer bir nüfusa sahiptir. Ancak, Suriye'ye en etkili göç hareketi, Arap çöllerinden sürekli ve yoğun bir şekilde gerçekleşen demografik sızıntılar şeklinde olmuştur. Çöl bölgeleri yüksek doğum oranlarına sahiptir, ancak ekonomik kaynaklar bu nüfusu destekleyemediğinden, artan nüfus kıyı bölgelerine yönelmektedir. Bu durum, Suriye'nin zamanla ve istikrarlı bir biçimde Araplaşmasına neden olmuş, Arapça ülke genelinde hâkim dil hâline gelmiştir (Köymen, Vatan, 9 Haziran 1941: 3).

Suriye, Arap kimliğinin ve Arapçılık düşüncesinin doğuş yeri olarak kabul edilmekte ve bu doğrultuda Pan-Suriye idealini, Pan-Arap birliğine giden yolun ön koşulu olarak görmektedir. Bu stratejik yaklaşım çerçevesinde Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin, Hatay ve İskenderun gibi doğal uzantılarını kapsayan, Şam merkezli ve Doğu Akdeniz odaklı "Büyük Suriye" hedefini, ulusal politikasının temel unsurlarından biri ve Pan-Arap ideali açısından vazgeçilmez bir adım olarak değerlendirmektedir (Şimşek, 2005: 157).

Ülkede baskın olan kültürel dil Fransızcadır; ancak İngilizce de giderek Fransızcaya ciddi bir alternatif hâline gelmektedir. Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi, Suriye'de kültür ve medeniyet alanında önemli katkılarda bulunmaktadır. Suriye aydınları büyük ölçüde Fransız kültürel etkisine açıktır. Bununla birlikte, Suriye'de ulusal bağımsızlık düşüncesini besleyen başlıca etkenin Türk İstiklâl Mücadelesi olduğu bilinmektedir (Köymen, Vatan, 9 Haziran 1941: 3). Suriye'nin bağımsızlığa ulaşması, hâlâ manda altında bulunan diğer Arap devletlerinin ya da Avrupalıların himayesi altındaki Arap ülkelerinin de yakında özgürlüğe kavuşacağına dair bir işaret olarak görülmüş ve bu yüzden tüm Arap dünyası büyük bir heyecan ve coşku yaşamıştır. I. Dünya Savaşı'nın mücadele ve isyan safhalarını takiben Suriye'ye hâkim olan Fransızlar, burada demokrasiyi ve Batı usulü özgürlüğü yaymak için gelmemişlerdi. Bugün dahi medeni hukuktan uzak Cezayir Arapları gibi Suriye Araplarını da kudret ve baskı yoluyla Fransa'nın her isteğine boyun eğdirme arayışı içindeydiler. Bu maksatla, Suriye'nin kaderini elinde tutan Fransa, General Saray ve General Weygand gibi bilinen sert komutanları görevlendirmiştir. Ancak Suriye halkı Fransızlardan bekledikleri özgürlük, medeniyet ve istiklâli görememiş; baskı ve şiddetle karşılaştıkça defalarca silaha sarılmıştır. Fransız ordusunun en seçkin birlikleriyle savaşa girmişlerdir. Milliyetperverler ise boyun eğmeyerek mücadeleye devam etmiştir. Fransız ordusu Şam'a yeniden saldırmış ve askeri baskı 1930'a kadar

sürmüştür (Togay, Cumhuriyet, 13 Eylül 1936: 6). Suriye ile Fransa arasındaki bağımsızlık görüşmeleri, Montrö Anlaşması'nı takip eden dönemde de devam etmiştir. Paris'te gerçekleştirilen müzakereler sırasında Fransa, İskenderun Sancağındaki Türk nüfusunun ve bölgenin özel statüsünün sürdürülmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Ancak, Suriye heyeti, özellikle Vatani Grubu'na mensup üyeler, bu düzenlemenin "hükümet içinde hükümet" oluşturacağına ve Suriye'nin egemenliğini zedeleyeceğine vurgu yaparak, bu teklifi kabul etmemişlerdir (Tekin, 2015: 216).

Suriye, coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca stratejik açıdan büyük öneme sahip bir bölge olmuştur. Bu özelliği nedeniyle, ilk çağlardan itibaren pek çok kez istilaya uğramıştır. Anadolu ile Mısır arasında bir geçiş noktası konumunda bulunması, bu iki bölgede kurulan devletlerin Suriye üzerinde sürekli hâkimiyet kurma isteğini beraberinde getirmiştir (Umar, 2004: 2). Suriye, 1946 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, 1970 yılında Hafız Esad'ın iktidara gelişiye kadar geçen süreçte sürekli bir siyasi istikrarsızlık yaşamış; bu döneme ardı ardına gerçekleşen askerî darbeler damgasını vurmuştur (Gürson, 2016: 18).

Fransa-Suriye Muahedesi (1936)

25 Mart 1936'da Suriye Heyeti, Paris'e gelerek görüşmelere başlamıştır. Fransa, manda rejimini sona erdirmeye ve Suriye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini destekleme sözü vermiştir. Ancak görüşmeler, Fransa'daki siyasi belirsizlik nedeniyle hızlı bir şekilde sonuçlanamamıştır (Kodaz, 2016: 219).

Fransa mandası altındaki Suriye ve Lübnan'ın, müstakil cumhuriyetler olarak teşkil edilmesine karar verilmiş; bu çerçevede Suriye'nin uluslararası alanda tanınarak Milletler Cemiyeti'ne üye olması öngörülmüştür. Ancak ilgili hukuki prosedürlerin tamamlanabilmesi için bir süre daha geçmesi gerektiği açıklanmıştır. Bu çerçevede, Suriye-Lübnan Müstakil Cumhuriyetleri'nin 1937 yılı ilkbaharında Milletler Cemiyeti'ne üyeliklerinin gerçekleşmesi muhtemel görünmüştür. Fransa Genelkurmay Başkanlığı'nda Suriye meselesini görüşmek üzere bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya, Genelkurmay Başkanı General Gamelin, Ordu Müfettişi General George, ve diğer yüksek rütbeli komutanlar katılmıştır. Aynı günlerde bazı Fransız gazeteleri, Fransa'nın Suriye üzerindeki manda yönetimini bırakma ve askerlerini geri çekme kararı aldığını öne sürmüş; bu durumun Fransa açısından ekonomik tasarruf sağlayacağı yönünde yorumlar yapılmıştır. Fransa'nın Suriye mandasını bırakma ya da askerlerini geri çekme gibi kesin bir niyeti bulunmadığı aktarılmıştır. Söz konusu haberlerin bu şekilde yorumlanmasının zamansız ve gerçeklikten uzak olduğu belirtilerek böyle bir gelişmenin, Suriye'nin tam bağımsızlığa yönelmesi anlamına geleceği için, Fransız yetkililer tarafından bu tür iddiaların gerçek dışı ve erken olduğu bildirilmiştir (Yeni Asır, 18 Haziran 1936: 1,3).

Paris gazetelerinden biri olan Le Portinaks, Fransa'da önemli bir toplantı gerçekleştirildiğini haber vermiştir. Bu toplantıda, Suriye ve Lübnan'ın, Fransa

ile ittifak halinde iki bağımsız cumhuriyet olarak teşkil edilmesi meselesi ele alınmıştır. Bu yeni siyasi yapılanmaya "Doğu Devletleri" adı verilmesi öngörülmüştür. Fransa ve Suriye delegasyonları arasında daha önce prensipte uzlaşmaya varılmış olan iki ayrı antlaşmanın, yakın bir tarihte Fransız Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmasının beklendiği aktarılmıştır. Böylece, Suriye ve Lübnan, Fransız mandası sona erdiği anda, Milletler Cemiyeti'ne üye olarak kabul edilecekti. Bu gelişmenin, Eylül ayında fiilen gerçekleşeceğinin tahmin edildiği bildirilmiştir. Övr gazetesi de benzer bilgilere yer vererek bu sürecin sonucunda, her iki ülkenin bağımsızlıklarını kazanacağını belirtmiştir. Gazete ayrıca, bu girişimlerin, dönemin Fransa Başbakanı Léon Blum ile Dışişleri Bakanı Yvon Delbos'un ilk önemli siyasi adımları olacağını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 18 Haziran 1936:1).

Fransa'nın 1933 yılında söz verdiği bağımsızlık antlaşmasının imzalanmaması, 1934'ten itibaren Suriye'de gerginliğe yol açmıştır. 1936 yılı ise çeşitli olaylarla başlamış, Suriyeli milliyetçi hareketin temsilcileri Fransız Yüksek Komiseri ile bir araya gelerek mandanın sona erdirilmesine yönelik taleplerini yeniden dile getirmiştir. Suriye ile Fransa arasındaki görüşmeler 31 Mart 1936 tarihinde yeniden başlamış; 3 Nisan'da ise Fransız tarafı, manda yönetimini sona erdirecek bir antlaşma imzalamaya hazır olduklarını resmî olarak bildirmiştir (Ada, 2013: 105, 106).

Suriye, Fransa'nın manda yönetimi altında olduğu dönemde, ülkenin siyasi ve idari geleceği büyük ölçüde Fransa'nın vereceği kararlara bağlıydı. Lübnan'daki Fransız Yüksek Komiseri, Suriye Meclisi'nin yetkilerini de aşan bir güce sahipti. Suriye'nin bağımsızlık mücadelesi, uzun bir görüşme sürecinin ardından 9 Eylül 1936'da Suriye-Fransa anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu anlaşma, Suriye'ye bağımsızlık tanıırken, İskenderun Sancağının özel statüsünü göz ardı etmiştir. Anlaşmanın hükümleri doğrultusunda, İskenderun Sancağının geleceği, kayıtsız ve şartsız bir şekilde Suriye'ye bırakıldığı izlenimini uyandırmıştır (Tekin, 2000: 221, 222). 25 yıllık bir süre için hazırlanan bu antlaşma, Fransa Meclisi tarafından onaylanmadığı için hukuki geçerlilik kazanamamış, ancak fiilen uygulanmaya başlanmıştır. Antlaşmaya göre, Suriye üç yıl içinde bağımsızlığını kazanacak ve Milletler Cemiyetine üyelik başvurusunda bulunabilecekti. Suriye'nin bütünlüğü ilkesine dayanan bu antlaşmada, İskenderun Sancağına dair açık bir hüküm yer almamaktaydı (Dağıstan& Sofuoğlu, 2008: 44).

Mart 1936'da, Hitler'in Versay (Versailles) Antlaşması'nın en önemli hükümlerinden birini ihlal ederek Alman askerlerini Ren Irmağı'nın batısına geçirmesi, öte yandan İtalyanların Mayıs ayında Habeşistan'ın başkentini ele geçirerek bu devletin direnme gücünü kırması, dünya genelindeki durumu oldukça ağırlaştırmıştır. Bu gelişmelerin etkisiyle Fransa, uzun süren görüşmelerin ardından, 9 Eylül 1936'da Suriye ile bir dostluk ve ittifak

antlaşması yapmıştır. Söz konusu belgenin 22 Aralık 1936'da imzalanması planlanmıştır (Sökmen, 1992: 5). Buna göre, antlaşmanın Suriye'de Kasım ayında yapılması planlanan seçimlerin ardından her iki ülkenin parlamentosunda onaylanarak yürürlüğe girmesi öngörülmekteydi (Ada, 2013: 108). Ancak antlaşma, Suriye'ye bağımsızlık tanırken, özel statüye sahip İskenderun Sancağının konumuna değinmemiştir. Bu durum, antlaşma hükümlerinin Sancağın hiçbir koşul olmadan Suriye'ye bırakılacağı biçiminde yorumlanmasına neden olmuştur (Tekin, 2000: 222).

Fransa ile Suriye arasında ittifak ve dostluk antlaşması Paris'te imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki manda yönetimi sona erecekti. Ancak, Fransa'nın Suriye'deki Hristiyan ve diğer azınlıkları koruma hakkı devam edecektir. Yeni antlaşmanın süresi 25 yıl olarak belirlenmiştir (Akşam, 10 Eylül 1936: 2). Ayrıca, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren üç yıl içinde Suriye'nin Milletler Cemiyetine üye olması öngörülmekteydi (Ada, 2013: 108).

Yapılan askeri sözleşmeye göre, Fransa ve Suriye arasında bir askeri ittifak kurulacak. Fransız askeri kuvvetleri, Suriye ordusuna eğitim ve danışmanlık sağlayacak, Suriye ordusunun silah ve teçhizatı ise Fransa tarafından karşılanacaktır. Ayrıca, her iki ülke birbirine yönelik bir tehdit durumunda yardımlaşma konusunda anlaşmaya varmışlardır (Kodaz, 2016: 221, 222).

Fransız-Suriye antlaşmasının imza töreni gösterişli bir şekilde yapılmıştır. Bu törende Başbakan M. Blum da bulunmuştur. Antlaşmayı Fransa adına Dışişleri Müsteşarı M. Viento, Suriye adına ise heyet başkanı Haşim Bey Ataşi imzalamışlardır. Suriye heyetinin söz konusu günlerde Suriye'ye hareket edeceği bildirilmiştir (Akşam, 11 Eylül 1936: 2). *Le Temps* gazetesi, Fransa ile Suriye murahhasları tarafından Paris'te imzalanan antlaşmaya dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre;

Bu antlaşma, oldukça karmaşık bir diplomatik belgedir. Antlaşma hazırlanırken, İngiltere ile Irak arasında akdedilen benzer içerikli antlaşma göz önünde bulundurulmuş ve Suriye'nin kendine özgü durumu dikkate alınmıştır. Zira Suriye'de, azınlıklar meselesi gibi ciddi ve önemli bir sorun mevcuttur. Bu mesele, hem manevi hem de siyasi bakımdan hayati bir öneme sahiptir. Tüm güvenceleri içermesi gereken azınlıklar sorununun, arzu edilen şekilde çözüldüğünün ümit edildiği bildirilmiştir. Antlaşma taslağı, azınlıkların varlığını kabul etmekle birlikte, Suriye devletinin fiili egemenliğine ve bağımsızlığına herhangi bir şekilde zarar vermemekteydi. Lübnan'ın yönetim şekline ilişkin belirleme ise ileri bir tarihe bırakılmıştır. Fransa'nın Suriye'deki hakları etkin bir biçimde güvence altına alınmış ve korunmuştur. Taslağa göre, Suriye hükümeti, izleyeceği dış politika konusunda önceden Fransa ile mutabakata varacaktır. Ayrıca Suriye, idarî müşavirlerini yalnızca Fransa'dan temin edecek, ülke nezdinde daimi bir Fransız askerî heyeti bulundurulacaktır. Suriye'nin askerî donanımı ise Fransa'ninkine tamamen benzeyecek biçimde düzenlenecektir.

Irak'ta bulunan İngiliz askerî gücüne benzer şekilde, Suriye'de de Fransız kuvvetleri kalacaktır; ancak bu kuvvetler işgal yetkisine sahip olmayacak, başka bir deyişle ülke içinde asayiş ve huzurun sağlanmasına doğrudan müdahil olmayacaklardır.

Antlaşmanın temel esasları bunlar olurken Suriye'de yeni rejimin tam anlamıyla işlerlik kazanabilmesi için daha kat edilecek mesafe vardır. Fransa Hükümeti'nin antlaşmayı onaylamasının ardından, Suriye heyeti Şam'a dönerek yeni Suriye Parlamentosu'nun oluşturulmasına yönelik seçimlere girecektir. Kurulacak olan parlamenter hükümet, bu antlaşmayı tasdik edecektir. Suriye, kendi kendini idare edebildiğini; idarî yapısını ve millî güçlerini düzenleyip ıslah edebildiğini ispat ettiği zaman manda rejimi uyarınca Fransa'nın üstlendiği sorumlulukların Suriye Hükümeti'ne devri söz konusu olacaktır. Bunun için Irak örneğinde olduğu gibi üç yıllık bir süre gerekmektedir. Bağımsız Suriye Hükümeti'nin Cenevre'de tanınması hususunda gerekli şartlara sahip olup olmadığına Milletler Cemiyeti karar verecektir (Akşam, 11 Eylül 1936: 2). Her iki ülke, birbirlerine yönelik olası tehditlere karşı yardımlaşma konusunda anlaşmışlardı. Suriye, ittifak gereği Fransa'ya topraklarında iki hava üssü kurma izni verirken, silahlı kuvvetlerini oluşturma sürecinde Fransa'dan destek almayı kabul ediyordu. Askerî sözleşmede, Fransa'nın Cebel Dürzi ve Alevi Bölgesi'nde beş yıl süreyle asker bulundurmaya kabul ettiği hükmü yer almaktaydı. Buna karşılık, egemenlik hakkı söz konusu bölgelerde Suriye devletine devredilmekte; ancak bu devir, özel idari ve mali rejimin korunması koşuluna bağlanmaktaydı (Ada, 2013: 108).

Fransa ile Suriye arasında imzalanan antlaşma, Suriye'de yeni seçilen meclis tarafından onaylanmıştır. Ancak Fransa'da sağ partiler, Suriye'ye bağımsızlık verilmesinin Fas, Cezayir ve Tunus için örnek olacağını düşünerek karşı çıkmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken Fransa, Yakındoğu'daki askeri gücünü korumak istemiştir. Mecliste çoğunluğu kazanan “Milliyetçi Blok” ise antlaşmayı onaylamamıştır. Resmi olarak yasalaşmasa da antlaşma fiilen uygulanmış ve Fransa'nın Suriye'de zorla kurmaya çalıştığı manda yönetimi sona ermiştir (Kodaz, 2016: 222, 223).

Fransa-Suriye Antlaşması'nın imzalanması dolayısıyla Suriye'nin tüm şehirleri bayraklar ve süslemelerle donatılmış; resmi daireler, dükkânlar ve çeşitli müesseseler kapanarak bu olayı millî bir bayram havasında karşılamıştır. Suriye ve Lübnan'da yayımlanan tüm gazeteler, hem Fransız hem de Arap müzakere heyetlerini tebrik eden yazılar yayımlamış, antlaşmanın iki taraf için de tarihi bir kazanım olduğu vurgulanmıştır. Basında ayrıca, Fransa ile Lübnan arasında da benzer müzakerelerin yakında başlatılarak aynı sonucu doğurması yönündeki temennilere yer verilmiştir. Bu gelişmeler, antlaşmanın yalnızca diplomatik düzeyde değil, halk nezdinde de büyük bir heyecan ve umutla karşılandığını göstermektedir. Suriye toplumunun geniş kesimlerince bu sürecin coşku içinde

karşılanması, bağımsızlık beklentilerinin ve ulusal bilincin giderek güçlendiğine işaret etmektedir (Akşam, 11 Eylül 1936: 2).

Söz konusu Antlaşma Suriye’de sevince neden olmuştur. Halep ve diğer tüm Suriye şehirleri adeta bayram havası yaşamıştır. Bu mutluluk yalnızca Suriye sınırlarıyla sınırlı kalmayıp tüm Arap dünyasında yankı bulmuştur. Zira Arap âleminin en gelişmiş ve medeni bölgesini oluşturan Suriye’nin, Mısır’dan sonra bağımsızlık ve özgürlüğe kavuştuğunu teyit eden antlaşma, Paris’te Fransa Cumhurbaşkanı M. Lebrun’un huzurunda, Fransa Dışişleri Bakanlığı’nda imzalanmıştır (Togay, Cumhuriyet, 13 Eylül 1936: 6). Antlaşma, Türkiye’de başlangıçta ölçülü bir sessizlikle karşılandı. Bu sessizlik, antlaşmayı imzalayan taraflardan yapılacak açıklamayı beklemekten kaynaklanıyordu. Suriye heyetinin antlaşmadan sonra İstanbul’a uğraması, Türkiye’ye görüşme fırsatı sundu. Heyet, Türk yetkililerle görüştü; ancak bu görüşmelerden Türkiye’nin beklediği sonuç alınamadı. Suriye heyeti, Sancak konusunda net bir açıklama yapmaktan kaçındı. Bunun üzerine Türkiye’de Sancak meselesiyle ilgili geniş bir kampanya başladı ve kısa sürede İskenderun Sancağı, ülkenin en önemli sorunlarından biri hâline geldi (Ada, 2013: 110).

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Cenevre’ye hareketinden önce basına yaptığı açıklamada, Fransa ile Suriye arasında bir ittifak antlaşmasının imzalandığına dair ajans haberlerine ilişkin değerlendirmesinde:

Söz konusu antlaşmaya ilişkin müzakerelerin sürdüğüne dair daha önce bilgilerinin olduğunu ancak antlaşmanın imzalandığına yönelik haberin kendilerine yeni ulaştığını ifade etmiştir. Sürecin, tarafların karşılıklı menfaatlerine uygun biçimde sonuçlanmış olmasından dolayı memnuniyet duyulduğunu belirtmiştir. Suriye’nin de, tıpkı Irak örneğinde olduğu gibi, bağımsız bir statüye kavuştuğu yönündeki gelişmenin, Türkiye açısından son derece olumlu bir gelişme olduğu bu konudaki görüşlerini, dost ve kardeş Irak’ın Milletler Cemiyeti’ne kabulü vesilesiyle yaptığı konuşmada ifade ettiğini sözlerine eklemiştir.

Suriyelilere karşı duyulan samimi duygular ve onların geleceğine dair iyi niyetin herkesçe bilinmekte olduğunu söylemiştir. Suriyelilerle birlikte dostane ilişkiler bulunan Fransa’nın, imzaladığı bu ittifak antlaşmasında, nüfusunun büyük çoğunluğu Türk olan İskenderun ve Antakya bölgeleri için mahallî ve müstakil bir idare öngörmüş olmasının temenni edildiğini sözlerine eklemiştir (Cumhuriyet, 12 Eylül 1936: 8). Bu antlaşmanın, 20 Ekim 1921’de Ankara’da imzalanmış olan ve İskenderun Sancağına özel bir statü tanıyan Türk-Fransız Antlaşması’nın uygulanmasını, Türkiye’nin rızası alınmadan Suriyelilere devretme anlamına geldiğine temas ederek bu duruma itiraz edildiğini, Fransız hükümetinden, İskenderun Sancağı halkıyla da Suriyelilerle yaptığına benzer bir antlaşma yapması talep edildiğini ifade etmiştir (Sökmen, 1992: 6). 10 Ekim de Türkiye’nin Paris Büyükelçisi Fransa Dış İşleri Bakanlığına bir nota vermiş ve

Fransa'nın Suriyelilerle yaptığı antlaşmaya benzer bir antlaşmayı Sancak halkı ile de yapılmasını istemiştir. Bu arada 22 Ekim'de Fransa-Suriye Antlaşması yayınlanmıştır (Sökmen, 1992: 7). Türkiye'nin, Fransa hükümetine ilettiği notalar aracılığıyla konuyu diplomatik ve hukuki yollarla çözme niyetini ortaya koyduğu belirtilmiştir (Melek, 1991: 29).

1936 yılı Kasım ayında, Suriye'de Fransa-Suriye Antlaşması'nı onaylayacak olan meclis için iki dereceli seçimler yapılması planlanmıştı. Türkiye'deki devlet yetkilileri ile İskenderun Sancağı temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Suriye Meclisi'nde azınlıkta kalınacağı düşünülerek seçimlere katılmama kararı alındı. Bu karar doğrultusunda, Sancak'taki Türkler 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nın yıldönümünde boykot ve kepenk kapatma eylemleri başlattılar. 1936 yılı Kasım ve Aralık ayının başları, Hatay'da karışıklıklar ve çatışmalarla geçti. Zaman zaman cemaatler arasında, hatta bazı durumlarda cemaatlerin kendi içlerinde bile, yaralanma ve ölümlerle sonuçlanan olaylar yaşandı. Bu süreçte Hatay'daki Türkler, Hatay Halk Partisi'ni kurarak siyasi bir adım attılar (Ada, 2013: 116-118). Söz konusu parti, Sancak sınırları içerisinde “Halk Partisi”, Sancak dışında ise “Hatay Erkinlik Cemiyeti” adıyla faaliyet göstermekteydi. Partinin başkanlık görevini Abdülgani Türkmen, genel sekreterlik görevini ise Vedii Münir Karabay yürütmekteydi. Bu tarihten itibaren, Türklerle ilgili tüm resmî temas ve ilişkiler, söz konusu partinin yöneticileri aracılığıyla gerçekleştirilecektir (Dağıstan& Sofuoğlu, 2008: 74). Fransız manda yetkililerinin tüm baskı ve sert önlemlerine rağmen, Hatay'da birinci derece seçimlere katılım oranı oldukça düşük kaldı. Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından, ikinci derece seçimlerin yapılacağı 30 Kasım'a kadar olaylar aralıksız devam etti (Ada, 2013: 116-118).

1936 Muahdesinin Türkiye'deki Yankıları

Türk Hükümeti, 8 Aralık'ta Fransız Hükümetiyle mutabık kalarak durumu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne taşımıştır. Ancak Türkiye'nin toplantıda sunduğu talepler Fransa tarafından reddedilmiş, Konsey ise Fransa'nın isteklerini kabul ederek Hatay için yalnızca üç gözlemci görevlendirmiştir. Ayrıca, davacı iki hükümete aralarındaki görüşmeleri sürdürmeleri tavsiye edilmiştir (Sökmen, 1992: 8-10). Görüşmeler devam ederken Milletler Cemiyeti, Sancak konusundaki raporu hazırlama görevini İsveç temsilcisi Sandler'e tevdi etmiştir (Ada, 2013: 122), (Ulus, 11 Aralık 1936: 4).

Bu gelişme üzerine Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 21 Aralık 1936 tarihinde Paris'e giderek Fransız yetkililerle görüşmelere başlamıştır. Ancak Aras, Fransızlarla anlaşmaya varamadan Türkiye'ye dönmüştür. Bu sırada, 22 Aralık 1936'da Fransa-Suriye Antlaşması imzalanmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Atatürk, konunun ciddiyetini Fransızlara ve tüm dünyaya göstermek amacıyla dikkat çekici bir hamlede bulunmuştur. İstanbul'dan Eskişehir ve Konya'ya gitmiş; Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı

Mareşal Fevzi Çakmak ile Dışışleri ve İçişleri Bakanlarını da acilen Eskişehir'e çağırıştır. Atatürk'ün bu dikkat çekici gezisinden on gün sonra, 18 Ocak 1937'de Fransa Başbakanı Léon Blum, Türk Büyükelçisine bir mektup yazmıştır. Atatürk'ün Ocak ayının ilk haftasında gerçekleştirdiği bu seyahat ve kararlı tutumu sayesinde, konu hukuki çıkmazdan kurtularak, siyasal bir yumuşama sürecine girmiştir. Ardından 23 Ocak'ta Türk ve Fransız Hükümetlerinin ilke olarak anlaşmış oldukları metin sözcü İsveçli Sandler tarafından Milletler Cemiyeti Konseyinin onayına sunulmuştur (Sökmen, 1992: 8-10).

Türkiye ile Fransa arasında yürütülen ikili görüşmeler, İsveç Dışışleri Bakanı, Komisyon Raportörü Sandler ve özellikle İngiltere Bakanı Eden'in diplomatik girişimleri ve katkıları neticesinde, Fransa'nın tutumunda meydana gelen değişimle birlikte, 23 Ocak tarihinde genel çerçevesi belirlenmiş olan bir ilke anlaşmasına varılarak sonuçlandırılmıştır (Dağıstan& Sofuoğlu, 2008: 65). 27 Ocak 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi, İskenderun Sancağına bağımsızlık statüsü tanınmasını oy birliğiyle karara bağlamıştır. 52 devletin imzasıyla Sancak Statü ve Anayasası'ndaki yer alan hususlar belirleyen rapor hazırlanmıştır. Belirlenen rapora göre, Sancak, iç işlerinde tam bağımsızlığa sahip bir 'ayrı varlık' olarak kabul edilecekti. Dış işleri, Suriye adına yetki kullanan mandater devlet Fransa tarafından yürütülecekti. Ancak Suriye, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin onayı olmadan Sancağın bağımsızlığını zedeleyebilecek herhangi bir karar alamayacaktı. Gümrük ve para işleri, Sancak ile Suriye'ye bağılı ortak bir idare tarafından yürütülecekti. Sancağın resmî dili Türkçe olacak; ikinci dilin belirlenmesi ise Milletler Cemiyeti'nin yetkisinde olacaktı (Tekin, 2015: 284).

Milletler Cemiyeti Konseyi'nde alınan kararın onaylanmasının ardından, 28 Ocak 1937 tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından tüm vilayetlere ve müfettişliklere bir genelge gönderilmiştir. Söz konusu genelgede, 31 Ocak 1937 tarihinde ülke genelinde Hatay meselesine ilişkin “başarı mitingleri” düzenlenmesi istenmiştir. Mitinglerin, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkevleri ve yerel belediyeler aracılığıyla organize edilmesi; ancak etkinliklere resmî bir nitelik kazandırılmaması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Mitinglere kamu görevlileri ile öğrencilerin katılımının sağlanması öngörülmüş; konuşmalarda ise Hatay'ın tarihsel ve etnik olarak Türk kimliği taşıdığı, bölgedeki Türk nüfusun hak ve yaşam koşullarının bağımsızlık temelinde güvence altına alınmasının doğal ve medeni bir hak olduğu ifade edilmelidir denilmiştir. Ayrıca, bu hakkın Milletler Cemiyeti tarafından tanınmasından duyulan memnuniyetin dile getirilmesi, Fransa ile dostane ilişkilerin sürdürölmek istendiğinin belirtilmesi ve Suriye'nin bağımsızlığı ile Arap halklarının refahına duyulan saygının açıkça beyan edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bununla birlikte, mitinglerde Çerkez ve Ermeni topluluklarından dostane ifadelerle söz edilmesine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, Suriye'de düzenlenen olumsuz nitelikteki gösterilere herhangi bir yanıt verilmemesi istenmiş; mitinglerin sonunda ise, Atatürk'e, Başbakan İsmet

İnönü'ye, Dışişleri Bakanı'na, Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve Hatay Egemenlik Cemiyeti'ne teşekkür telgraflarının iletilmesi talep edilmiştir (Pehlivanlı, Sarıнай & Yıldırım, 2001: 79,80). Sancak (Hatay) için bağımsızlık ve kurtuluşun ilk adımı olarak kabul edilen Sancak Statüsü 'nün onaylanması, 31 Ocak günü tüm Türkiye ile Sancak'ta coşku ve sevinçle kutlanmıştır. Bu vesileyle birçok yerde çeşitli kutlama etkinlikleri düzenlenmiştir. Elde edilen başarının ardından, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere devletin üst düzey yöneticileri karşılıklı olarak tebrik ve teşekkür mesajları iletmışlerdir (Tekin, 2015: 285). Hatay'ın geleceğini belirleyen kararın Cemiyet-i Akvam Konseyi'nden çıkması üzerine, Atatürk şu tebrik mesajını göndermiştir. Atatürk, Hatay'ın geleceğini belirleyen kararın Milletler Cemiyeti Konseyi'nden çıktığını öğrendiğini belirtmiş, bu başarıdan dolayı Cumhuriyet Hükümeti'ni tebrik etmiştir. Hükümetin millî meselelerdeki dikkatli, kararlı ve fedakârca tutumunun bu başarıyı getirdiğini vurgulamıştır. Türkiye'nin, davasını adil bir uluslararası kuruma (Cemiyet-i Akvam) taşıyarak insanlık ve medeniyet adına doğru bir adım attığını ifade eden Mustafa Kemal Atatürk bu yaklaşımın dünya milletlerince takdir edileceğine inandığını belirtmiştir. Dostlukları zedelemekten diplomatik yollarla çözüm üretilmesini takdir etmiş ve tüm hükümet üyeleriyle Genelkurmay Başkanına teşekkürlerini iletmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Askeri Tarih Arşivi (ATASE), 30.10.0.0/222.501.5:2).

İsmet İnönü, Atatürk'e gönderdiği telgrafta, Hatay meselesinde izlenen diplomatik yöntemin Atatürk'ün öngörü ve yönlendirmeleri doğrultusunda şekillendiğini belirtmiştir. Hükümetin takip ettiği barışçıl ve uluslararası hukuka uygun politika sayesinde hem millî çıkarların korunduğu hem de Cemiyet-i Akvam'ın güçlenmesine katkı sağlandığı ifade edilmiştir. Atatürk'ün bu siyaseti takdirinin, Türkiye'nin aynı ilkeler doğrultusunda hareket etmesi için teşvik edici ve yönlendirici bir işlev gördüğü vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin, komşu ve dost ülkelerle ilişkileri zedelemekten bir diplomatik başarı elde ettiği, bunun da uluslararası saygınlığını pekiştirdiği ifade edilmiştir. İnönü, Atatürk'ün liderliği altında Türk dış politikasının barışa dayalı temel yaklaşımının, uluslararası toplum nezdinde giderek daha fazla takdir göreceğine olan inancını dile getirmiştir (ATASE, 30.10.0.0/222.501.5: 3).

Suriye'de ise hükümet, yaşanan gelişmeler sebebiyle eleştirilmiştir. Bazı kentlerde hükümet aleyhine gösteriler ve mitingler düzenlenmiş, Sancak'taki Suriye yanlıları da protesto ve taşkınlıklarla tepki göstermiştir. Dörttyol'dan gelen emir doğrultusunda, bu olaylara karşı herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır (Tekin, 2015: 285). Sancak'taki memurlar ve Suriye makamları, köylerde ve kasabalarda tahrik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Özellikle Türklerle Türk olmayan unsurlar arasındaki ilişkileri bozmak, ihtilaflar çıkarmak ve bu yolla karışıklık yaratmak amacı güden bu hareketlerin nihai hedefi, Sancağı Suriye'nin bir parçası hâline getirmek için gerekçeler oluşturmaktır. Bu doğrultuda, çeşitli

kasabalarda ve şehirlerde hususi kulüpler açılmakta, bu kulüpler aracılığıyla Suriye davasına hizmet etmek ve Türkler aleyhinde propaganda yapmak hedeflenmişti. Örneğin, Reyhanlı'da özel olarak seçilmiş kişiler eliyle bir Beytülümme Kulübü açılmıştır. Bu kulüp, tahrik faaliyetlerini organize etmek ve kamuoyunu yönlendirmek amacıyla faaliyete geçirilmiştir (Ulus, 20 Şubat 1937: 1).

Fransa-Suriye Muahedesi Basındaki Akisleri

5 Aralık 1936 tarihli *The Times* gazetesinde yer alan bir haberde, Ankara ve Paris'ten gelen bilgilere dayanarak, Avrupa'nın yakın gelecekte Suriye'nin kuzeyinde yer alan İskenderun Sancağı üzerinde Türkiye ile Fransa arasında bir anlaşmazlık çıkmasını beklediği ifade edilmektedir. İskenderun ve Antakya'yı kapsayan bu bölgede, Haçlı Seferleri'nin sona ermesinden bu yana Türkçe konuşan önemli bir nüfusun yaşadığı belirtilmektedir. I. Dünya Savaşı'nın sonunda da nüfusun çoğunluğunu Türkçe konuşan halk oluşturmaktaydı. Bu kişilerin bir kısmı, göçebe Türkmen aşiretlerinden geldiklerini belirterek "Türkmen" adını taşımaktadırlar. Her ne kadar ikinci dil olarak Arapçayı konuşsalar da, bu topluluklar Arap kimliğini reddetmekte ve kendilerini açıkça Türk olarak tanımlamaktadır. Sancakta ayrıca Araplar, savaş sonrasında gelen Ermeni mülteciler, Kürtler ve Alevi topluluklar da bulunmaktadır. 1921 yılında Franklin-Bouillon ile yapılan anlaşma ile Fransa'nın Suriye üzerindeki mandası kapsamında, İskenderun Sancağına özel bir idarî statü verileceği ve Türkçenin resmî dil olarak tanınacağı, bölgedeki Türklere kültürel özerklik sağlanacağı kabul edilmiştir. Bu haklar, Lozan Antlaşması'yla da zayıflatılmamıştır. 1926 yılında Türkiye ile Fransa arasında yapılan dostluk antlaşması da, Suriye'de hangi idare şekli kurulursa kurulsun, İskenderun Sancağı'nın özel statüsünün korunacağını açıkça teyit etmiştir. Ancak bu anlaşmalar, Sancağın Suriye mandası altına alınmasına tamamen engel olamamıştır (Ulus, 11 Aralık: 1936: 4).

Yunus Nadi yazısında, Suriye'nin istiklâli ile ilgili müzakerelerin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan komşu bir ülke olarak Paris'te yaklaşık yedi-sekiz aydır devam eden görüşmeler neticesinde olumlu bir anlaşmayla sonuçlandığı haberinin kendilerine ulaştığı ifade edilmektedir. Anlaşmanın ayrıntılarının henüz ellerinde bulunmamakla birlikte, bu gelişmenin kendilerini her şeyden önce memnun ettiği vurgulanmıştır. Suriye'nin istiklâl müzakerelerinin detaylarının henüz tam olarak bilinmemekle birlikte, İngiltere ile Irak arasında önceden imzalanan benzer anlaşmaların model olarak alındığı, Suriye'nin bağımsızlığının belirli şartlara bağlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Lübnan ve Beyrut'un idari olarak Suriye'den ayrıldığı; ancak Fransız etkisinin diğer Suriye bölgelerinde devam ettiği ve yeni düzenin esaslarının gerçek anlamda uygulanabilmesi için üç yıllık bir deneme sürecine karar verildiği ifade edilmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen, müzakerelerin uzun sürmesi ve anlaşmayla sonuçlanmasının, her iki tarafın da iyi niyetle ve kararlılıkla olumlu bir sonuca ulaşma azmini ortaya koyduğu vurgulanmıştır. Komşu halklara anlatıldığı üzere, hürriyet ve istiklâlin büyük bir nimet olmakla birlikte, öncelikle kazanılması ve

sonrasında korunmasının maddi ve manevi birçok fedakârlık gerektiren zorlu bir süreç olduğu ifade edilmiştir (Nadi, Cumhuriyet, 13 Eylül 1936: 1).

Hüseyin Faruk Tanur konuya ilişkin yaptığı değerlendirmede; Türk Cumhuriyetinin, ham hayallerin peşinde değil; realist ve sulhperver bir devlet olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin ülküsünün kendi sınırları içinde huzurlu ve mutlu bir hayat kurmak olduğunu ve başka siyasi teşekküllerin bütünlüğünü bozmak gibi bir niyetin olmadığını ifade etmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin sınırları dışında, sınırları içerisindekinden daha fazla sayıda Türk yaşadığını ve bunun da göz ardı edilemeyecek bir gerçeklik olduğunu vurgulamıştır. Fransız-Suriye muahedesine kayıtsız kalmanın mümkün olmadığını bununla birlikte, bu konuda Türkiye'nin ilgisinin, esasen barış ve düzen prensiplerini zedeleyecek nitelikte olmadığını dile getirmiştir. Romanya'daki Türkler meselesinin doğrudan Romanya devletiyle anlaşılacak ve her iki tarafın da arzu ettiği şekilde çözüm yoluna konulduğu gibi, diğer göçmen meselelerinde de tamamen meşru yöntemler arandığını ve kısmen olumlu sonuçlar elde edildiğini ifade etmiştir. Gayenin Türkiye'nin imarı ve refahı olduğunu ve her bir soydaşın maddi güvenliği ve kültürel gelişiminin, kuşkusuz Türkiye'yi yakından ilgilendirdiğini söylemiştir. Bu nedenle Dışişleri Bakanının, İskenderun ve Antakya'da yaşayan 280 bin Türk için mahallî ve müstakil bir idare temennisinde bulunmasının son derece tabii ve makul olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşımın, Türkiye'nin temel prensipleriyle bütünüyle örtüştüğü; Türkiye'nin bu temennisinin Suriyeliler tarafından da anlayışla karşılanarak kabul göreceği belirtilmiştir. Antakyalı ile İskenderunlu Türklere lâyük oldukları idarenin içtenlikle sağlanacağını umut edildiği dile getirilmiştir (Tanur, Haber Gazetesi, 12 Eylül 1936: 2).

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonrası Fransız manda yönetimine giren Suriye, beş parçaya bölünmüş, Türk nüfusun yoğun olduğu bazı bölgelerde haklar kısıtlı kalmıştır. Türkiye, bölge halklarının kendi kaderini tayin etmesi gerektiğini savunmuştur. 1936'da Fransa ile Suriye arasında bir dostluk ve ittifak antlaşması imzalanmış, böylece Fransa'nın Suriye ve Lübnan üzerindeki manda yönetimini sonlandırması hedeflenmiştir. Fransa-Suriye Muahedesi, 1936'da imzalanmış ancak Fransa Parlamentosunun onaylamaması nedeniyle yürürlüğe girmemiştir. Fiilen uygulanan antlaşmaya göre Suriye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması ve bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınması öngörülmüştür. Buna göre Fransa, Suriye'de askerî ve idarî nüfuzunu korumaya devam edecek, azınlıkların hakları ise güvence altına alınacaktır. Türkiye ise bu gelişmeleri dikkatle takip etmiş, özellikle İskenderun ve Antakya'daki Türk nüfusun durumu konusunda hassasiyet göstermiştir. Türkiye, bu bölgeler için özel bir statü tanıyan 1921 Ankara Antlaşması'na dayanarak, Fransa'nın tek taraflı kararlarını kabul etmemiş ve benzer bir antlaşmanın Sancak halkıyla da yapılmasını talep etmiştir. Türkiye, Suriye'nin bağımsızlığını olumlu karşılarken, Türk nüfusun haklarının gözetilmesini uluslararası platformlarda gündeme taşımıştır. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanı İskenderun ve Antakya'daki Türkler için mahallî ve müstakil bir idare talebinde bulunmuştur. Paris'teki müzakerelerde Türklerin durumu hakkında somut bir karar alınmamış, manda dönemindeki uygulamaların devam

edeceği belirtilmiştir. Fransa da azınlık haklarının korunacağı güvencesini vermiştir. Ancak bu açıklamalar, mevcut olumsuz şartların süreceği endişesini doğurmuş ve Türk kamuoyunda hoşnutsuzluk yaratmıştır. 1936'da Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermeye yönelik girişimleri sırasında, Türkiye bölgedeki Türklerin haklarının korunmasını talep etmiştir. Diplomatik müzakereler sonucunda Hatay, 1937'de Türkiye ve Fransa arasındaki görüşmeler sonucu yapılan antlaşmayla özerk bir statü kazanmıştır. Milletler Cemiyeti, Sandler Raporu doğrultusunda Hatay'ın statüsünü, anayasasını ve sınırlarını belirlemiş; bu kararlar 29 Mayıs 1937'de kabul edilmiştir. Aynı gün Türkiye ve Fransa, Hatay'a iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde sınırlı yetki veren anlaşmalar imzalamıştır. Türkçe ve Arapça resmi dil olmuş, anayasa 29 Kasım 1937'de yrrlēe girerek Hatay Meclisi kurulmuştur. Fransa ile yapılan diplomatik görüşmeler ve bölgedeki Türk halkının direnişi sonucunda, 1938'de Hatay Cumhuriyeti kurulmuştur. 1939'da ise Hatay Meclisi, Türkiye'ye katılma kararı almış böylece Hatay, 29 Haziran 1939'da resmen Türkiye topraklarına katılmıştır.

Kaynakça

1. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Askeri Tarih Arşivi (ATASE)*

2. Kitaplar ve Makaleler

ADA, Serhan. (2013). *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.

BADEMCİ, Ali. (2016). *Suriye’de Türkmenler ve Bayır-Bucak*, İstanbul: Ötüken Yay.

DAĞISTAN, Adil & SOFUOĞLU Adnan. (2008). *İşgalden Katılıma Hatay*, Ankara: Phoenix Yay.

DEVLET, Nadir. (1993). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yay.

ERCİYES, Erdem, *Orta Doğu Denkleminde Türkiye –Suriye İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, 2004.

FULLER, Graham E. (2008). *Yükselen Bölgesel Aktör: Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, Çev: Mustafa Acar, İstanbul: Timaş Yay.

GÜRSON Ali Poyraz. (2016). *Büyük Güçlerin Suriye Planı*, Ankara: Kripto Yay.

KIRKIK Ramazan & ÖZMEN Hasan, v.d. (2000). *Türkiye- Suriye İlişkileri ve Suriye’nin Etnik Yapısı*, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yay.

KODAZ, Yusuf (2016). Bağımsız Suriye için atılan ilk adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(59), 213-237. https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000636

KÖYMEN, Nusret, “Suriye’nin Tarihi”, *Vatan*, 9 Haziran 1941.

MELEK, Abdurrahman (1991). *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

NADİ, Yunus, “Suriye İstiklali ve İskenderun- Antakya Havalisi Muhtariyeti”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1936.

PEHLİVANLI Hamit& SARINAY& YILDIRIM Yusuf Hüsamettin. (2001). *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*. Ankara: Asam Yay.

SARI, Özgür. (2011). *Suriye’de Liberalleşme Hareketleri ve Sivil Toplum Örgütleri*, Konya: Çizgi Kitabevi Yay.

SÖKMEN, Tayfur. (1992). *Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

ŞİMŞEK Erdal, *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2005.

TANUR, Hüseyin Faruk, “Antakyalı ve İskenderunlu Türkler”, *Haber Gazetesi*, 12 Eylül 1936.

- TEKİN, Mehmet. (2000). *Hatay Tarihi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- TEKİN, Mehmet. (2015). *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Nihayet İstiklaline Kavuşan Komşu Suriye’nin Vaziyeti”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1936.
- UMAR, Ömer Osman. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- YAVUZ Celalettin. (2005). *Geçmişten Geleceğe Suriye- Türkiye İlişkileri*, Ankara: Ankara Ticaret Odası Yay.

3. Gazeteler

- “Suriye ve Lübnan’a İstiklal Veriliyor”, *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1936.
- “Suriye-Lübnan Müstakil Cumhuriyeti Tesisine Karar Verildi”, *Yeni Asır*, 18 Haziran 1936.
- “Yabancı Gazetelerde Okuduklarımız: Fransa-Türkiye ve Suriye”, *Ulus*, 11 İllkânun 1936 (11 Aralık 1936).
- “Yabancı Gazetelerde Okuduklarımız: Fransa-Türkiye ve Suriye”, *Ulus*, 11 İllkânun 1936 (11 Aralık 1936).
- “Fransız-Suriye Anlaşması İmzalandı”, *Akşam*, 10 Eylül 1936.
- “Fransız - Suriye Anlaşmasının Esasları”, *Akşam*, 11 Eylül 1936.
- “Heyetimiz Dün Cenevre’ye Gitti”, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1936.
- “Suriye’nin İstiklali ve Suriye’deki Türkler”, *Tan*, 12 Eylül 1936.
- “Sancak’ta Muttasıl Tahrikler Yapıyorlar”, *Ulus*, 20 Şubat 1937.

BÖLÜM 3

Suriye Türkmenlerinin Tarihsel Süreçteki Konumu

Özlem Yıldırım Kırış¹

¹ Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
ORCID: 0000-0001-8901-4190.

Giriş

Suriye, Güneybatı Asya’da, Orta Doğu’nun merkezinde stratejik bir konuma sahiptir. Kuzey ve kuzeybatıda Türkiye, doğuda Irak, güneyde Ürdün, batıda ise İsrail, Lübnan ve Akdeniz ile çevrilidir. Başkenti Şam olan ülkenin diğer önemli şehirleri Halep ve Humus’tur (Güler, 2017: 243). Suriye, ilk çağlardan itibaren Akdeniz, Mezopotamya, Anadolu ve Mısır arasında coğrafi bir köprü olarak tarihe yön vermiştir (Yavuz, 2005: 9). Suriye, fiziki yapısı bakımından farklılık ve tezatlar barındıran bir ülkedir. Topraklarının yaklaşık üçte biri çöl ve çıplak dağlarla kaplıdır, üçte biri verimsiz çayırardan oluşurken, geri kalan üçte biri ekilebilir arazidir. Ülke genel olarak kıyı kesimi, dağlık bölge ve Suriye Çölü olmak üzere üç ana bölgeye ayrılabilir. Kısa bir Akdeniz kıyısına sahip olan Suriye’de, kıyıyı doğu ve güneye doğru uzanan verimli ova ve yaylalar takip eder (Güler, 2017: 243).

İngilizlerin I. Dünya Savaşı’ndan önce bağımsızlık vaat ettiği Suriye, savaşın ardından topraklarının paramparça edildiğine tanık oldu (Fuller, 2008: 72). Suriye, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiliz-Fransız ittifakı tarafından Arap dünyasında kurulan devletlerden biridir. Bu devletlerin yönetimine, Türklere karşı savaş sırasında İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yapan aşiret ve aileler getirilmiştir. Suriye, 16 Mart 1916’da İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile iki güç arasında paylaşılmıştır (Yamakoğlu, 2003: 169). Emir Faysal’ın silahlı güçlerinin Ekim 1918’de İngiliz birlikleriyle birlikte Şam’a girmesi, Suriye’de Osmanlı egemenliğinin sona erdiğinin bir göstergesiydi (Atlıoğlu, 2018: 45). Emir Faysal, Şam’da büyük bir milliyetçi heyecan uyandırdı ve savaşın yıprattığı Suriyeliler tarafından desteklendi. Şam’da kurduğu idari yapı, Araplar üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiğini ve bağımsız bir devlet kurma yolunda atılmış önemli bir adımı simgeliyordu. Ancak İngilizler, işgal altındaki toprakları üç bölgeye ayırarak yeni bir durumu gündeme getirdi. Bu düzenleme, Emir Faysal’a yalnızca Suriye’nin iç bölgelerinde hükümlerlik hakkı tanırken, kıyı bölgeleri Fransızların kontrolünde kalıyordu. Suriye’nin sınırlarının ne olacağı meselesi, 1918–1920 arasındaki ara dönemde oldukça karmaşık bir hâl aldı. Emir Faysal’ın hayal ettiği Büyük Suriye’nin kurulmasının önündeki en büyük engel ise İngilizler ile Fransızlar arasındaki pazarlıklardı (Atlıoğlu, 2018: 45).

1919 Paris Barış Konferansı’nda Emir Faysal, Suriye’nin bağımsızlığı için hiçbir sonuç elde edemedi (Atlıoğlu, 2018: 45, 46). Suriye’nin geleceğinin Paris’teki Barış Konferansı kararına bırakıldığı duyulduğundan itibaren, normalde bile denetlenmesi zor olan asayiş giderek bozulmaya başladı (Kılınçkaya, 2008: 165). 1920 Mart’ında Suriyeli siyasetçilerin katıldığı Suriye Kongresi’nde Faysal, Büyük Suriye’nin kralı olarak ilan edildi ve bu, İngiliz ve Fransızlara karşı milliyetçi bir meydan okuma anlamına geliyordu. Ancak Nisan 1920’de San Remo Konferansı’nda Suriye’nin Fransız manda yönetimine

verilmesi kabul edildi. Fransız birliklerinin Faysal'ın güçlerini yenmesiyle Suriye'de onun hükümdarlığı sona erdi (Atlıoğlu, 2018: 45, 46). Fransız yetkililer ile Suriye heyeti arasında başlayan görüşmeler 9 Eylül 1936 yılında Fransa-Suriye Antlaşması ile sonuçlandı. 1945'te Fransa, İngiltere ve ABD'nin diplomatik müdahalelerine ve Suriyeli milliyetçilerin baskılarına rağmen sömürgeci politikasını yeniden askeri güçle uygulamaya başladı. Fransa, Suriye hükümetine bir memorandum vererek, Suriye'deki kültürel ve ekonomik ayrıcalıklarının, ülkede askeri üs bulundurma hakkının ve Özel Doğu Akdeniz birliklerinin üst komutasının Fransızlara bırakılması şartıyla görüşmelere başlayabileceğini bildirdi. Suriyeli milliyetçilerin yanıtı ise ülke genelinde başlatılan grevler oldu. Bu grevler, birçok kentte Fransız birlikleri ile Suriyeli milliyetçiler arasında çatışmalara dönüştü. Şam'daki Fransız bombardımanı üzerine İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Orta Doğu'daki çıkarlarının zarar göreceğini düşünerek müdahale etti ve Fransa'dan Suriye'den çekileceğine dair taahhüt aldı. 17 Nisan 1946'da Fransız birliklerinin Suriye'den ayrılmasıyla ülke bağımsızlığını kazandı (Atlıoğlu, 2018: 62, 64).

Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler, Soğuk Savaş döneminde daha da gerginleşti. Bu dönemde, daha geniş bir jeopolitik çekişmenin parçası olarak, her iki ülke de karşı taraf üzerinde baskı kurabilecek yollar aramaya başladı (Fuller, 2008: 82). Ortadoğu'nun modern tarihindeki ilk büyük askerî darbe olarak kabul edilen General Hüsnü Zaim'in 30 Mart 1949'da gerçekleştirdiği darbe, Suriye'nin demokratikleşme sürecinin ilerleme ihtimalini ortadan kaldırdı (Abdullah, 1985: 50).

Suriye'de Türk Varlığının Tarihî Gelişimi

Suriye Türkleri, Oğuz Türkleri ve Memluk Kıpçaklarının torunları olarak kabul edilmekte olup, genellikle Bayır-Bucak Türkleri olarak adlandırılmaktadır. Halk arasında ise çoğunlukla Türkmen olarak bilinmektedir (İshakoğlu, Suriye Tarihi: 42). 7. Yüzyıldan itibaren Oğuz boylarına mensup akıncılar Irak ve Suriye'de görülmeye başlamış ve yoğun Türk göçleri 10. ve 11. yüzyıllarda yaşanmıştır. Suriye'ye yerleşen Oğuz boyları iki ana kola ayrılır. Birinci kol, Halep, Hama, Humus ve Şam civarına yerleşmiş olup, çoğunlukla Bayat, Avşar, Beğdili ve Döğer boylarından oluşmaktadır. İkinci kol ise Lazkiye ve Trablusşam yönünde, Ensariye Dağları'nın batısına yerleşmiştir (Güler, 2017: 264). Türkmenlerin Irak ve Suriye coğrafyasına yerleşmeleri, Anadolu'ya yönelişlerinden önce başlamıştır. Suriye'de 9. yüzyılda Tolunoğulları, 10. yüzyılda ise İhşidiler döneminde Türk hâkimiyeti görülmüştür. (Güler, 2017: 15). Türklerin Suriye'ye yerleşimi, Tolunoğulları döneminde başlamış ve 11. yüzyılda Selçukluların bölgeye gelişiyle devam etmiştir. Buraya gelen Türkler, Oğuzların Türkmen olarak bilinen koluna aittir. Selçukluların gelişiyle birlikte Türk etkinliği artmış; özellikle Halep, Lazkiye, Trablusşam ve Asi Irmağı vadisi boyunca Hama, Humus ve Şam bölgelerinde yerleşim yoğunlaşmıştır. Suriye'nin

kuzey bölgeleri, özellikle Antakya ve çevresi de 11. yüzyılda yoğun Türk yerleşimine sahne olmuştur (Güler, 2017: 265)

Bu hâkimiyet, Karahanlıların batı kolu hükümdarı I. Tamgaç Han'ın oğlu olduğu tahmin edilen Hanoğlu Harun tarafından devam ettirilmiştir. Önce bugünkü Kuzey Suriye'de egemenlik kuran Harun, 1065 yılında Halep'i de ele geçirmiştir. 11. yüzyıldan itibaren ise bölgeye Türklerin kitlesel göçleri hız kazanmıştır (Güler, 2017: 15). Alparslan'ın komutanları Afşin Bey ve Sandak Bey, 1070-1071'de bölgeye akınlar düzenledi. Anadolu'nun fethi için Halep, Ahlat'tan sonra önemli bir üs oldu. 1069-1070'te Kurlu ve Atsız Beyler Güney Suriye'yi ele geçirdi. Sultan Alparslan, Halep'i Ok Oğlu Atsız'a verdi. Atsız, Şam'ı kuşatamayınca Golan'da Türkmenleri toplayıp Filistin'e yöneldi, Ramle, Tabariye ve Kudüs'ü ele geçirdi. 1076'da Şam'ı savaştan alarak Şam merkezli Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'i yönetmeye başladı. Türkmenler bu süreçte bölgeyi yurt edindi (Orhan, 2018: 228, 229).

Daha sonraki dönemde, Orta Asya, Güney Kafkasya (Azerbaycan) ve Anadolu'dan Suriye'ye Türkmen göçleri olmuştur. 1078'de Sultan Melikşah, Tutuş'a Suriye ve Selçuklu Devleti'ni kurma görevini vermiştir. Türk boyları, 1096'da Haçlı Seferleri sırasında Selahattin Eyyubi'nin ordusuna katılarak bölgeyi savunmuştur (Güler, 2017: 266, 267). Büyük Selçuklu Devleti, özellikle Sultan Melikşah döneminde Suriye'yi Türklerin kontrolünde tutuyordu. Ancak Osmanlıların bölgeye hakim olmasına kadar Suriye sık sık el değiştirdi. Bunun en büyük nedeni Haçlı Seferleri'ydı. Daha sonra bölge, zaman zaman Türkler veya yerel Hristiyan kontluklarının kontrolüne girerken, Eyyubiler, Fatimiler ve Memlükler tarafından da yönetildi (Yavuz, 2005: 41).

Zengi Atabeyliği ve ardından Eyyubi Devleti döneminden sonra Memlukler bölgeye hâkim olmuştur. 1243'te Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilen Türkler Halep'e yerleşmiştir. 1516'da Yavuz Sultan Selim, Mercidabık Zaferi ile Memlukleri yenerek Suriye'yi Osmanlı topraklarına katmıştır. Osmanlı hâkimiyetine geçen bu bölge, 402 yıl boyunca Türklerin yönetiminde kalmıştır. Osmanlı dönemi boyunca Suriye'de Türkmen yerleşimi artmış ve bölgede önemli bir Türk nüfusu oluşmuştur (Güler, 2017: 266, 267).

Osmanlı Devleti döneminde, günümüz Suriye'sinin tamamı 1516'daki Mercidabık Zaferi'nden sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Memluk ordusu bu savaşta yenildikten sonra, Şam hiçbir direniş göstermeden Yavuz Sultan Selim'e kapılarını açmıştır (Güler, 2017: 244). Osmanlı Devleti döneminde Suriye'de bazı Arap aşiretlerinin baskısı nedeniyle Türkler Anadolu'nun iç bölgelerine göç etmek zorunda kaldı. Ortaya çıkan olumsuz nüfus değişimi, Osmanlı'yı önlem almaya itti. Aneze Araplarının saldırılarını önlemek amacıyla Rakka'ya Türk aşiretleri yerleştirilmeye başlandı; böylece güneydeki Arap saldırıları engellenmeye çalışıldı. Bazı Türkmen boyları, bölgedeki isyanları nedeniyle cezalandırılarak bu yerlere yerleştirildi. Bu dönemde Suriye'ye

Türkmen göçünün bir diğer kaynağı da Osmanlı'nın zorunlu iskan politikası çerçevesinde Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinin sürülmesiydi. Türkmenlerin bir kısmı Anadolu'nun farklı bölgelerine göç ederken, bir kısmı da Halep, Rakka ve Şam'a yerleşti. Günümüz Halep ve Rakka Türkmenlerinin önemli bir kısmı, bu dönemde Anadolu'dan göç etmiş Türkmenlerden oluşmaktadır (Orhan, 2018: 228, 230). Osmanlı döneminde Lübnan, Ürdün ve Filistin'i içine alan coğrafya Bilâd-ı Şam olarak anılırken, Suriye bu yapı içerisinde bir vilayet olarak kabul edilmiştir (İshakoğlu, 2012: 32).

1906 Halep Vilayeti Salnamesi, 20. yüzyıl başlarında Suriye'de Türk nüfusuna dair bilgiler vermektedir. Belgede Halep'teki Türk mahalleri ve çevresinde 350 Türk köyü bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre Halep, Lazkiye, Telkere, Kuneytra (Golan) ve bazı diğer bölgelerde Türkler yaşamaktadır. Günümüzde Suriye Türkmenlerinin nüfusu kesin olarak bilinmemekle birlikte, 23 milyonluk Suriye nüfusu içinde 500.000–1.500.000 civarında oldukları tahmin edilmektedir. Büyük gruplar hâlinde yaşayan Türkmenler kimliklerini korurken, küçük gruplar önemli ölçüde Araplaşmıştır (Orhan, 2018: 231).

Suriye'de Türkmenlerin Toplumsal ve Kültürel Konumu

Suriye'de Bayat, Afşar, Karakeçeli, İsabeğli, Musabeğli, Elbeyli, Akar, Hayran, Çandırılı ve Sincar gibi Türk boyları yaşamaktadır. Bu boylarla Anadolu'daki benzer Türk boyları arasında inanç, gelenek ve folklor açısından belirgin benzerlikler vardır (İshakoğlu, 2012: 42). Suriye nüfusunun yaklaşık %8'ini oluşturan Türklerin sayısı, resmî kayıtlarda etnik kimlik belirtilmediği için kesin olmamakla birlikte, resmi olmayan kaynaklara göre 1–1,5 milyon civarındadır (İshakoğlu, 2012: 41). Suriye'de kayda değer Türkmen nüfusunun yaşadığı başlıca şehirler Halep, Lazkiye (özellikle Bayır-Bucak bölgesi), Şam, Hama, Humus ve Kuneytra'dır. Halep ve Lazkiye'deki Türkmen varlığı Türkiye kamuoyunda daha çok bilinirken, diğer bölgelerdeki Türkmen toplulukları görece daha az tanınmaktadır. Suriye'de Türkçe konuşan Türkmenlerin sayısının yaklaşık 1,5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, zamanla Araplaşmış yaklaşık 2 milyon Türkmen'in daha bulunduğu öngörülmektedir (Erol, 2012: 10). Türkiye'nin güneyinde yer alan Suriye'de, Suriye Türklerinin yerleşik hayata geçişleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Tarihi Türkmen boylarının adını ve kökenlerini hâlen korumaları nedeniyle, bulundukları bölgelerde 'Türkmen' adıyla anılmaktadırlar (Aslıyüce, 2003: 175). Bu Türkmen nüfus, Suriye'nin çeşitli il, ilçe ve köylerinde dağınık şekilde yaşamaktadır (Erol, 2012: 15)

Suriye'de Türklerin yaşadığı alanlar üç ana grupta toplanabilir: Lazkiye Bölgesi Türkleri, Halep Bölgesi Türkleri ve diğer bölgelerde yaşayan Türkler (Erciyes, 2004: 62). Günümüzde Suriye'de Türkmenler, ağırlıklı olarak Halep, Humus, Hama, Lazkiye (Bayır-Bucak), Şam, Golan ve Rakka bölgelerinde yerleşik olarak bulunmaktadır (Cevizci, 2014: 84). Nüfusu 100 bini biraz aşan

Türkmenler, başta Lazkiye ve çevresi ile Halep olmak üzere, sınırlı sayıda Hama ve Humus'ta yerleşmiştir. Çoğunluğu geçimlerini tarım yoluyla sağlamaktadır. Ancak son dönemde Suriye rejimi, Türkmenlerin kültürel faaliyetlerini sınırlamıştır (Devlet, 1993: 446). Suriye'de toplam 523 Türk köyü bulunmaktadır. Bunlar, Akdeniz kıyılarında başta Lazkiye şehir merkezi olmak üzere Basit, Bayır, Behlülüye ve Kesep nahiyeleri ile köylerde; Halep şehir merkezi ve Kürtdağı, Cerablus, Mümbiç, Musabeyli, Azez nahiyeleri ve çevresinde yer almaktadır. Ayrıca Humus ve Şam şehir merkezlerinde de Türkler yaşamaktadır (İshakoğlu, 2012: 43).

Günümüzde Suriye'nin farklı bölgelerinde yaşayan Türkmenler, Suriye'de Araplardan sonra en kalabalık ikinci nüfus grubunu oluşturmaktadır (Mustafa, 2014: 79). Resmî olmayan verilere göre, Suriye'de yaklaşık 1,5 milyon kişi anadili olarak Türkçe konuşan; bunun yanında, yaklaşık 2 milyon kişi ise anadilini unutarak Arapça konuşan Türkmenlerden oluşmaktadır (Abbasov, 2016: 254). Türkmenler, Suriye'nin bölünmez bir parçası olarak kurucu ve asli unsurlar arasında yer almaktadır. Tarih boyunca Türkmenler, toplum içerisinde diğer etnik ve dini gruplara karşı ayrımcılık yapmaksızın hoşgörülü bir tutum sergilemiş, bulundukları toplumlarla bütünleşmiş ve ülkenin bağımsızlığı ile toprak bütünlüğünün korunmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır (Mustafa, 2014: 79).

Türkmenler, Suriye genelinde geniş bir coğrafyaya dağılmış olmalarına rağmen, siyasal alanda etkin bir konum elde edememiştir. Bunun temel sebebi, uzun yıllar süren baskı ve kısıtlamalar altında yaşamalarıdır. Suriye'deki siyasi yapı, Türkmenlerin örgütlenme hakkını tanımamakta; bu durumun ortaya çıkmasında coğrafi dağınıklık, siyasal ve askeri açıdan örgütlü ve güçlü grupların varlığı, nüfuslarının sınırlı olması, Türkiye'den gelen sınırlı destek ve dış kaynaklardan yeterli yardım alamamaları gibi etkenler rol oynamaktadır. Ayrıca, Türkmenlerin güvenlik endişeleri ve buna bağlı zorunlu göçler, stratejik öneme sahip bölgelerde yaşayamamaları ve bu alanların güçlü toplumsal grupların kontrolünde olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Orhan, 2015: 434).

Türkmenlerin yeterli düzeyde örgütlenememesi, Suriye yönetiminin uyguladığı baskıcı politikaları sürdürmesini kolaylaştırmıştır. Özellikle Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının ardından bu baskılar belirgin şekilde artmıştır. Türkiye'ye göç etmek isteyen Türkmenlere pasaport verilmemiş; gizlice Türkiye'ye geçenler vatandaşlıktan çıkarılmış ve mal varlıklarına el konulmuştur (Yılmaz&Şahin, 2004: 82). Bunun yanı sıra, Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Türkçe eğitim veren okulların bulunmaması ve Arapçanın zorunlu dil olarak öğretilmeye çalışılması, halkın eğitim düzeyinin düşmesine yol açmıştır. Ayrıca, Türklerin seçme ve seçilme hakları çeşitli şekillerde kısıtlanarak siyasi temsil imkânları engellenmiştir (Erciyas, 2004: 61).

Tan Gazetesinde yer alan 7 Nisan 1938 tarihli haberde konuya ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Habere göre; Suriye'nin Bayır Bucak ve Cerablus bölgelerinde yaşayan Türk nüfusun karşı karşıya bulunduğu temel sorunlardan biri, eğitim imkânlarının yetersizliğidir. Bu iki bölgedeki Türk toplumu, uzun yıllardır eğitim olanaklarından büyük ölçüde mahrum bir şekilde yaşamaktadır. Köylerde herhangi bir okul bulunmamakta; yalnızca bazı nahiye merkezlerinde ikişer sınıflı sınırlı sayıda okul yer almakta ve bu kurumlarda da sadece Arapça eğitim verilmektedir. Oysa geçmişte Türkiye ile Fransa arasında imzalanan bazı antlaşmalarda, Suriye'de yaşayan Türk topluluklarına kendi ana dillerinde eğitim alma hakkı tanınmıştı. Bugün ise bu hakların uygulanmadığı ve Türklerin kültürel kimliklerini korumakta büyük zorluk yaşadıkları görülmektedir (Türkmenoğlu, Tan, 7 Nisan 1938: 1).

Tüm bu uygulamalar, Türk kimliğini bastırmayı amaçlayan sistematik bir sürecin göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Bu durum karşısında, bölge halkı Türkiye ile Suriye arasında yürütülen müzakerelerde kendi kaderlerinin de dikkate alınmasını, kimlik ve kültürel haklarının korunmasını talep etmektedir. Cerablus'un Türkiye'ye ilhakı veya Bayır Bucak'ın Hatay'a bağlanması önerileri gündeme gelmiş; bu mümkün değilse, en azından Türk topluluğun haklarını güvence altına alacak özel bir statü talep edilmiştir. Bu talepler, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel sorumluluğu çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bölge halkı, yaşadıkları sorunların çözümünün ancak Türkiye'nin desteğiyle mümkün olabileceğine inanmaktadır (Türkmenoğlu, Tan, 7 Nisan 1938: 10).

Bu baskıcı politikalar sonucunda birçok Türkmen yoksullaşmış, karar alma mekanizmalarından dışlanmış ve sistematik olarak eğitim imkânlarından mahrum bırakılmıştır. Bu zorlayıcı koşullar altında Türk kimliğini korumayı başaranların başlıca geçim kaynakları kırsal alanlarda tarım, hayvancılık ve narenciye üretimi olmuştur. Şehirlerde yaşayanlar ise genellikle ayakkabıcılık, hazır giyim ve oto tamirciliği gibi küçük ölçekli işlerle geçimlerini sağlamıştır. Bununla birlikte, az sayıda Türkmen eğitim fırsatı elde edebilmiş ve bu bireyler çoğunlukla kamu sektöründe memur olarak görev almıştır. Yurt dışında çalışma imkânı ise büyük ölçüde Lübnan'la sınırlı kalmış; bu nedenle Lübnan'da çalışan kayda değer bir Türkmen nüfusu oluşmuştur (Cevizci, 2014: 85). Suriye'de ayakkabı ticareti sektörü ağırlıklı olarak Türkmenlerin kontrolündedir (Abbasov, 2016: 257). Şehir dışında yaşayan Türklerin büyük çoğunluğu tarım, hayvancılık ve dokumacılıkla uğraşır. Özellikle Lazkiye bölgesi dağlık ve ormanlık olduğundan buğday ve arpa üretimi oldukça sınırlıdır; hayvancılık ise genellikle küçük kümesler ve ahırlarda yapılmaktadır (İshakoğlu, 2012: 43).

Suriye, etnik yapısı bakımından farklı ırk, kültür, din ve mezheplere mensup çeşitli toplulukları içinde barındırmakta olup, bu çok kültürlü yapı günümüzde de devam etmektedir (Kırkık & Özmen v.d., 2000: 13). Etnik ve dinsel çeşitliliğiyle Suriye, gerçek bir toplumsal sentez örneği teşkil etmektedir. Ülkenin sahip

olduğu bu etnik zenginlik, Suriye'nin en önemli toplumsal kaynaklarından biridir (Aslıyüce, 2003: 9).

Suriye, coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca çok eski dönemlerden beri dış göçlere maruz kalmış; dünyanın çeşitli bölgelerinden farklı topluluklar burada yerleşmiştir. Zaman içinde bazı gruplar kimliklerini koruyamayarak yok olmuş olsa da, günümüze kadar varlıklarını sürdürenler de bulunmaktadır. Farklı ırk, kültür, din ve mezhebe sahip olan bu çok kültürlü yapı, Suriye'nin toplumsal gerçekliğinin temel unsurlarından biridir ve ülkenin en önemli özelliklerinden birini oluşturur (Kırkık & Özmen v.d., 2000: 13). Suriye, vatandaşları arasında yer alan Türklerin dil ve kültürlerini korumalarına destek verip, eğitim kurumlarında öğrenim görmelerine olanak sağladığında, bu topluluk Suriye-Türkiye ilişkilerinde kalıcı ve yapıcı bir köprü işlevi görebilecektir biridir (Aslıyüce, 2003: 10).

Tüm bu zorluklara rağmen Türkmenler, evlerinde Türkçe konuşmakta ve türkü söylemekte özgürdür; bu durum, kültürel kimliklerini koruyabilmeleri açısından önemli bir unsurdur. Türkmen düğünlerinde Türkçe şarkılar seslendirilmekte ve geleneksel Türk oyunları icra edilmektedir. Zaman zaman yasaklamalara rağmen Türkiye radyo yayınları dinlenmekte ve Türkiye televizyonları izlenmektedir (Bademci, 2016: 235). Suriye genelinde toplam 523 Türk köyü bulunmaktadır. Ancak, son yıllarda Suriye hükümeti, bu köylerin Türkçe yer adlarını Arapçaya dönüştürme politikasını uygulamaya koymuştur (Arpacık, 2005: 182, 183). Bölgede artan Türk etkisinden rahatsız olan Suriye yönetimi, bazı Türkçe köy isimlerini Arapçaya dönüştürmüştür. *Bu kapsamda, İsabeyli (İseviye), Elmalı (Tuffahiye), Turunç (Ummutuyur), Kebeli (Rabia), Gebere (Radv), Abaklı (Beytiabak), Saldur (Samire), Ağcabalı (Elbeyda), Kolcuk (Durra), Şeren (Helve), Gökdağ (Elhadra), Buzluca (Selce), Taşkapı (Babı İhacar), Sekizler (Müsmine), Alıcı (Talatiye), Taşlıhöyük (Telilcema), Sipahiler (Elfersan) ve Havahöyük (Tellihiacar) gibi köy isimleri değiştirilmiştir* (Erciyes, 2004: 62).

Köy ve kasabalarda yaşayan Türkler, günlük yaşamlarında kendi aralarında Türkçe konuşmayı sürdürmektedir. Yükseköğrenim görenlerin sayısı oldukça azdır ve bu kişiler çoğunlukla Türkiye'de eğitim almıştır (İshakoğlu, 2012: 43, 44). Suriye'de Türkçe eğitim veren okul bulunmamaktadır; ancak köy ve kasabalarda yaşayan Türkler arasında Türkçe konuşma geleneksel olarak sürdürülmektedir. Yükseköğrenim gören Türklerin sayısı oldukça sınırlıdır ve bu bireylerin büyük bir kısmı eğitimlerini Türkiye'de tamamlamıştır. Türkçe yayın organları arasında, 1922-1937 yılları arasında sürgündeki Refik Halit'in katkılarıyla yayımlanan "Doğru Yol" ve "Vahdet" gazeteleri önemli bir yer tutmaktadır (Arpacık, 2005: 182, 183). Suriye'nin uyguladığı Araplaştırma politikaları sonucunda, bölgede yaşayan Türkler milli kimliklerini hızla kaybetmektedir. Fransız mandası döneminde, 1922 yılında Halep'te Türkçe

olarak yayımlanmaya başlayan ‘Doğru Yol’ gazetesi, 1926 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Bunu takiben, yine Halep merkezli ‘Vahdet Gazetesi’ ile haftalık ‘Yeni Mecmua’ yayımlanmış ve ‘Yeni Gün’ adıyla 1936 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Ancak, bu tarihten sonra Suriye’de her türlü Türkçe yayın yasaklanmıştır (Kırkık & Özmen v.d., 2000: 36). Suriye Türkleri, şiveleri ve edebi kültürleri açısından Türkiye’nin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Suriye’de konuşulan Türkçe, Hatay bölgesindeki Türkmen ağzlarının devamı niteliğindedir. Hama ve Humus Türkmenlerinin şiveleri ise eski Osmanlı Türkçesine daha yakın olmakla birlikte, bazı bölgelerdeki lehçeler Azerbaycan aksanına da belirgin ölçüde benzemektedir (Arpacık, 2005: 182, 183).

1936’da Fransa’nın Suriye’ye bağımsızlık vermeyi kabul etmesiyle, 1921 tarihli Türk-Fransız İtilafnamesi uyarınca özel statüye sahip olan İskenderun Sancağının durumu yeniden gündeme gelmiştir. Türkiye, Sancağın Suriye’ye bırakılmasına karşı çıkmış; Fransa ile yürütülen görüşmeler, İngiltere’nin desteğiyle sonuçlandırılmıştır. Sonuç olarak, İskenderun Sancağının Türkiye ve Fransa’nın ortak teminatı altında, ayrı bir siyasal varlık olarak özel bir statü ile korunması sağlanmıştır (Kürkçüoğlu, 1982: 7). Suriye Türklerinin bir kısmı 1945, 1951, 1953 ve 1967 yıllarında Türkiye’ye göç etmiştir. Kesin sayıları bilinmemekle birlikte, bu göçmenler Kırıkhan, İskenderun ve Adana’ya yerleşmiş; 1977 yılında Kırıkhan’da ve 1994 yılında İskenderun’da Bayır-Bucak Türkleri Yardımlaşma Derneği kurulmuştur (İshakoğlu, 2012: 43).

1963 sosyalist darbesinin ardından Türkmenlere yönelik sistematik baskı ve caydırma politikaları uygulanmış, bu durum Türkmenlerin hem devlet hem de toplumdan tecrit edilmesine yol açmıştır. Türkmenlerin dernek, vakıf, parti, kulüp veya herhangi bir çatı kuruluşu kurmalarına izin verilmemiştir (Cevizci, 2014: 86). Nüfusun çoğunluğunu Araplar oluşturmakta olup, bunu Türkler, Türkmenler, Çerkezler ve Kürtler takip etmektedir. Ayrıca Süryaniler, Ermeniler, Nusayriler, Maruniler, Asuriler, Yakubiler, Ensariler, Dürziler, Rumlar, Latinler, İranlılar, Kiptiler, Ruslar, Yahudiler ile Frenk kökenli toplulukların da bölgede varlık gösterdiği tespit edilmiştir. Din ve mezhep açısından ise Müslümanlar çeşitli mezheplere mensup olup, Sünniler, Aleviler, Şiiler ve Kızılbaşları kapsamaktadır. Hristiyanlar ise Ortodoks, Katolik, Ariyanist, Nasturist, Yakubi ve Maruni mezheplerine bağlıdır (Kırkık & Özmen v.d., 2000: 13).

Sonuç olarak Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkileri güçlendiren ve dinamik kılan en önemli unsurlardan biri, Suriye topraklarında kayda değer bir Türk nüfusunun bulunmasıdır. Suriye’de yaşayan Türk toplumu, millî şuuru yüksek, millî sorumluluklarının bilincinde bir topluluktur. Bu topluluğun huzur ve refah içinde yaşamaları, kültürel miraslarını geliştirmeleri ve millî kimliklerini korumaları, temel ve tartışmasız bir hak olarak değerlendirilmelidir. Bu hakkın ne ölçüde tanındığı ve yaşatılmasına ne derecede önem verildiği, Türkiye-Suriye

ilişkilerinin kalitesini doğrudan etkileyen bir göstergedir. Söz konusu haklara saygı gösterilmesi ve desteklenmesi ölçüsünde, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da güçlenecek, iki tarafın iş birliğinden ve iyi komşuluk ilişkilerinden doğacak kazanımlar da o oranda anlamlı ve verimli olacaktır (Tan, 12 Eylül 1936: 3).

Türkmenlerin Yaşadıkları Bölgeler

Golan Türkmenleri; XI. ve XII. yüzyıllarda Golan Tepeleri, Müslümanlar ile Haçlılar arasında yaşanan çatışmalarda belirleyici bir rol oynamış; stratejik konumu nedeniyle uzun süre hiçbir taraf bu bölge üzerinde tam bir egemenlik kuramamıştır. Selçuklu dönemiyle birlikte Türkmenler, bu bölgeye göç etmeye başlamışlardır. Golan Tepelerinin tarıma elverişli topraklara ve bol su kaynaklarına sahip olduğunu fark eden Türkmenler, bu imkânlar doğrultusunda göçebe hayatı terk ederek yerleşik hayata geçmişlerdir (Orhan, 2015: 432). Suriye'nin kuzeyindeki yaklaşık 100 kilometrelik sınır hattında Türkçe, sadece Türkmenler arasında değil, Araplar ve Kürtler tarafından da kısmen anlaşılmakta ve konuşulmaktadır. Çoban Bey'e bağlı 38 köyden yalnızca üçü Türkmen olmayan köylerdir. Türkmenler için Türkçe ana dildir; Arapçayı sonradan öğrenirler ve konuşurken dil bilgisi hataları yapabilirler. En büyük sorunlardan biri, Türkmen çocukların ilkokula başlayana kadar Arapça bilmemesidir. Bunun nedeni, evde yalnızca Türkçe konuşulmasıdır; bu da Arapçanın sonradan öğrenilen bir dil haline gelmesine yol açmaktadır (Akagündüz, 2011: 39).

Şam Türkmenleri; Suriye'nin başkenti Şam'da, farklı tarihsel süreçlerden gelen dört ayrı Türkmen topluluğu bulunmaktadır. İlk grubu, Osmanlı dönemi ve öncesinde bölgeye yerleşmiş olan köklü Türkmen aileleri oluşturmaktadır. İkinci grup, 1967 yılında Golan Tepelerinin İsrail tarafından işgal edilmesiyle birlikte yaşadıkları yerlerden göç ederek Şam'a yerleşen Türkmenlerden oluşmaktadır. Üçüncü grup, cumhuriyet dönemi reformları sırasında Türkiye'den Suriye'ye göç eden Türkmen topluluğudur. Dördüncü ve son grup ise yaklaşık 800 kişilik Karaçay-Balkar Türklerinden oluşmakta olup, bu topluluk da Şam'da yaşamaktadır. Şam'da Mesekin Berze, Muhayyem, Hacer Esved, Kadem, İşşıl Verver ve Cobar Hırmallı mahallelerinde Türkmenler yaşamaktadır. Şehir kırsalında da az sayıda Türkmen bulunur. Merkezdeki bazı Türkmen kökenli aileler Araplaşmış, Osmanlı döneminden kalan zengin Türk aileleri ise kimliklerini korumuş fakat Türkçeyi unutmuşlardır (Aydın, 2017: 190, 191 & Orhan, 2018: 233).

Halep Türkmenleri; Halep, Suriye'nin ikinci büyük kenti olup, kayda değer bir Türkmen nüfusunu barındırmaktadır (Abbasov, 2016: 256). Halep'in ilk Türkmenleri Üçoklar, Bozoklar, Bozdoğanlar, Döğerler, Avşarlar, Harbendeliler, Ağaçeriler, Varsaklar, Kınıklar, Bayındırlar, Beğdililer ve Bayatlardır. Türkmenler kışları Antakya, Maraş ve Antep'te, yazları ise Anadolu'nun yüksek yaylalarında yaşırdı. Bu gelenek Osmanlı döneminin sonuna kadar sürmüştür (Bademci, 2016: 180). Halep günümüzde de birçok Türk mimari ve sanat eserine

ev sahipliği yapan, sokaklarında Türkçenin konuşulduğu bir şehirdir. Nüfus yapısı ve kültürel özellikleri bakımından bölge, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir devamı niteliğindedir (Güler, 2017: 286).

Suriye'de Türkmen nüfusunun en yoğun olarak bulunduğu bölge Halep ve çevresidir. Bu bölgede yaşayan Türkmenler, hem tarihî kaynaklarda hem de günümüzde “Halep Türkmenleri” olarak adlandırılmaktadır. Kuzey Suriye'nin bir kısmını kapsayan bu coğrafi alan, başta Halep olmak üzere Rakka illerini de içermektedir (Erol, 2012: 16). Osmanlı sonrası dönemde, gerek Fransız Mandası gerekse Suriye Devleti yönetimi altında bölgedeki Türkmenler herhangi bir siyasî hak elde edememiş; aksine, sahip oldukları topraklara el konulmuş ve birçok Türkmen yerinden edilmiştir (Erol, 2012: 334).

Bayır-Bucak (Lazkiye) Türkmenleri; Suriye'de Türkmen nüfusunun en yoğun bulunduğu ikinci bölge, Akdeniz kıyısında yer alan ve Hatay'ın güney sınırında bulunan Lazkiye'dir (Abbasov, 2016: 256). Bayır-Bucak Türkmenleri, Karamanoğlu Türkmenleri kökenli olup Osmanlı döneminde İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinden bu bölgeye iskân edilmişlerdir (Güler, 2017: 295). 1939 yılında Hatay Vilayetinin Türkiye'ye ilhak edilmesinin ardından, Suriye sınırının hemen ötesinde, özellikle Hatay ve Gaziantep vilayetlerimize komşu bölgelerde, yüzlerce Türk köyü Suriye topraklarında kalmıştır. Bu köylerin önemli bir bölümünü Bayır-Bucak Türkmenleri olarak bilinen topluluk oluşturmaktadır (Ashyüce, 2003: 180). Bucak bölgesinde Türkmen köyleri, Türkiye'ye yakın konumda Güvercinkaya Burnu ve Kara-Duran Dağı'nın sahil kısmı ile güneyde bulunan Bodur-Su köyüyle başlamaktadır. Yakın çevrede Himmetli ve Kızıllı köyleri bulunurken, iç bölgede ise Bohça-Ağız ve Fakı-Hasan köyleri yer almaktadır. Alaca Burnu civarında ise Alaca, Karakol köyleri ile Gümüş-Hort bulunmaktadır. Alaca bölgesinin güneyinde, Akdeniz'e dökülen Kandil Deresi ile Akdeniz sahili arasındaki köyler ise “İsa-Begli Köyleri” olarak adlandırılmaktadır (Ashyüce, 2003: 181). Suriye'nin en büyük liman kenti Lazkiye ve çevresinde Türk nüfusu yaşamaktadır. 1950'den sonra şehir önemli bir gelişim süreci geçirmiştir. Kent merkezindeki Türk nüfusuna ek olarak, çevredeki Türk köylerinden birçok kişi şehir merkezine göç etmiştir. Köylerden gelenler, özellikle Lazkiye'nin giriş kapıları ve kuzey yönü başta olmak üzere, şehrin çeşitli bölgelerinde Türkmen Harası ve Türkmen Mahallesi adlarıyla semtler oluşturmuşlardır (Erciyes, 2004: 62).

Hama Türkmenleri; Suriye'nin Hama şehri ve çevresindeki köylerde yoğun miktarda Türkmen nüfusu bulunmaktadır. Bu topluluklar, Humus Türkmenlerinin bir uzantısı olarak kabul edilmektedir. Şehir merkezinde yaşayan Türkmenler ise büyük ölçüde Araplaşmış olup, köylerde Türkçe (Türkmence) konuşulmaya devam edilmektedir (Orhan, 2015: 433).

1970 yılında Baas Partisi'nin Suriye'de gerçekleştirdiği askerî darbenin ardından, ülkedeki Türkmen nüfusa yönelik baskılar giderek artmıştır. Baas

rejimi, Arap kimliğini esas alan ideolojik yaklaşımı doğrultusunda, gayri-Arap unsurlara karşı sistematik asimilasyon politikaları uygulamış; bu bağlamda Türkmenlerin kültürel kimliklerini, dilsel haklarını ve toplumsal görünürlüklerini ciddi şekilde sınırlandırmıştır (Abbasov, 2016: 260). Günümüz Suriye’inde, inanç açısından en karmaşık ve direnişin en sert olduğu bölgeler Hama ve Humus vilayetleridir. Mandadan bağımsızlık döneminden Baas iktidarına kadar, bu bölgelerdeki halk, yalnızca Sünni inançları nedeniyle defalarca cezalandırılmış ve ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalmıştır. Bu durumu sadece yerel Arap milliyetçiliği olarak tanımlamak yetersiz kalmaktadır (Bademci, 2016: 190).

Özellikle Hama ve Humus ’un iç kesimlerinde, güvenliği Arap kimliğiyle yaşamakta bulanlar, çocuklarına Türkçe öğretmekten kaçınmaktadır. Örneğin, şehir merkezine yaklaşık on dakika mesafedeki Kızıl köyünde, Arapça konuşmayı tercih eden köylülerin ortak görüşü, Türkçenin kendilerine herhangi bir fayda sağlamadığı yönündedir. Ana dilleri olan Türkçe, okulda, sokakta ve resmi kurumlarda geçerliliğinin olmaması nedeniyle zamanla değer kaybetmiştir (Akagündüz, 2011: 39).

Tarsus, Rakka ve Dera Türkmenleri; Tarsus, Osmanlı döneminde Türkmenlerin yerleştirildiği önemli bir bölge olup, bu topluluklar ağırlıklı olarak vilayetin kırsal alanlarında yaşamlarını sürdürmüştür. Osmanlı yönetimi döneminde, Rakka ve Budak olarak bilinen bölgeler ile Halep ile Rakka arasında yer alan Gulap adlı yerleşim yerine çok sayıda Türkmen boyu yerleştirilmiştir. 1679 yılında Sivas, Yozgat ve Kahramanmaraş’tan önemli sayıda Türkmen, bu bölgeye nakledilmiştir. Günümüzde, Rakka il sınırları içerisinde, il merkezinden Türkiye sınırına kadar uzanan bölgede Türkmen yerleşimleri bulunmaktadır. Bu Türkmenler, Dulkadiroğulları Devleti’ni kuran Türkmen beylerinin torunlarıdır. Osmanlı döneminde, Haç Yolu’nun güvenliğini sağlamak amacıyla Türkmenler Dera bölgesine yerleştirilmiş ve bu yerleşim Ürdün içlerine kadar genişlemiştir. Ürdün’de de Dera Türkmenlerinin devamı niteliğinde yerleşik Türkmen köyleri mevcuttur. Bunun yanı sıra, Dera şehir merkezinde de Türkmen nüfusu bulunmaktadır; ancak Dera Türkmenlerinin önemli bir kısmı zamanla Araplaşmıştır (Orhan, 2015: 432, 433).

Sonuç

Coğrafi konumu itibarıyla Suriye, tarih boyunca Asya ile Avrupa arasında stratejik bir geçiş noktası olmuştur. Bölge, çok sayıda farklı kültür ve dinin bir arada yaşadığı karmaşık bir toplumsal yapıya sahiptir. Millî devlet anlayışı, ancak I. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş; bu süreçte Suriye, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılarak günümüz sınırlarına ulaşmıştır. Türkmenler, bölgenin önemli etnik gruplarından biri olarak tarih boyunca hem kültürel hem de siyasi açıdan etkili olmuşlardır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflamasıyla Arap milliyetçiliği güç kazanmış ve İngiltere ile Fransa bölgeye daha fazla müdahale etmiştir. Bu durum, Türk ve Araplar arasında çeşitli

ayrılıklara yol açmıştır. Osmanlılar yaklaşık 500 yıl boyunca Suriye'yi yönetmiş, 1918'de bu yönetim sona ermiş ve Suriye İngiliz ile Fransız işgaline maruz kalmıştır. 1936 yılında Fransa yönetiminde cumhuriyet kurulmuş, 1939'da Hatay Türkiye'ye katılmış ancak Suriye bu duruma itiraz etmiştir. 1946'da Suriye bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde birçok askeri darbe yaşanmış, 1963'te Baas Partisi iktidara gelmiş ve 1970'te Hafız Esad yönetimi devralmıştır. Türkmenler ağırlıklı olarak kuzey bölgelerde yaşamakta ve Türkçe konuşmaktadırlar. Suriye Türkmenlerinin kökeni çok eskiye dayanmakta olup, tarih boyunca özellikle Halep, Lazkiye, Humus, Hama ve Golan bölgelerinde yerleşmişlerdir. Türkmenler genellikle tarımla geçimlerini sağlamaktadır. Ancak Suriye yönetimi uzun yıllardır Türkmenlere karşı baskı uygulamış, kültürel faaliyetlerini ve siyasi haklarını kısıtlamıştır. Eğitim alanında Türkçe okullar neredeyse bulunmamaktadır ve Arapça zorunlu kılınmıştır. Bu durum Türkmenlerin eğitim seviyesinin düşmesine yol açmıştır. Siyasi temsil konusunda da Türkmenler çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Buna rağmen Türkmenler kültürel kimliklerini koruma çabası içerisinde. Sonuç olarak, Suriye çok katmanlı etnik ve kültürel yapısı içinde Türkmenler, tarihsel kökleri Osmanlı dönemine dayanan özgün bir topluluk olarak önemini korumaktadır. Bu bağlamda Türkmenlerin haklarının güvence altına alınması, kültürel kimliklerini özgürce yaşaması ve demokratik haklarının korunması, hem yerel refah hem Türkiye-Suriye ilişkileri ve bölgesel istikrar açısından kritik öneme sahiptir.

Kaynakça

- ABBASOV, Emin. (2016). “Suriyeli Türkmenler”. H.Çomak, C.Sancaktar ve Z.Yıldırım (Ed.). Uluslararası Politikada Suriye Krizi, İstanbul: Beta Yayınları.
- ABDULLAH, Ömer Faruk (1985). Suriye Dosyası, Çev. Hasan Basri, İstanbul: Akabe Yay.
- AKAGÜNDÜZ, Ülkü Özel.(2011). Kayıp Türkler: Suriye, Lübnan, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Sudan ve Yemen’de. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ARPACIK, Yusuf Ziya.(2005). Irak Gerçeği ve Türkmenlerin Direniş Öyküsü. İstanbul: İteriş Yayınları.
- ASLIYÜCE, Erdoğan. (2003). Değişen Komşumuz Suriye. 1. Baskı, İstanbul: Yesevi Yayınları.
- ATLIOĞLU, Yasin. (2018). Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye, H. M. Eravcı (Ed), Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika (ss.45, 65), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- AYDIN, Abdullah. (2017). *Kopuştan Günümüze Suriye Türkmenleri (1918-2014)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı.
- BADEMCI, Ali. Suriye’de Türkmenler ve Bayır-Bucak. 2. baskı. Ankara, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2016.
- CEVİZCİ, Tarık Sulo. (2014). “Suriye Türkmenlerinin Siyasi Yapılanması”, Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu, Gökler, F. Y., ve Hümezlü Habib (Haz.). Ankara: Orient Basın Yayın.... Orsam Tutanakları, No: 35,ss.83-94.
- DEVLET, Nadir. (1993). Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. İstanbul: Çağ Yayınları.
- ERCİYES, Erdem. (2004). Orta Doğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri. 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- EROL, Mehmet. (2012). Halep Türkmenleri, 1. Baskı, Ankara: Grafiker Yay.
- FULLER, Graham E. (2008). Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör, Çev: Mustafa Acar, İstanbul: Timaş Yay..
- GÜLER, Ali. (2017). Türklüğün Kanayan Yarısı Güney Irak ve Suriye Türkleri, İstanbul: Halk Kitabevi Yay.
- İSHAKOĞLU, Ömer. (2012), Suriye Tarihi, İstanbul: Kabalcı Yay.
- KILINÇKAYA, M. Derviş. (2008). Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye, 2. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

- KIRKIK Ramazan & ÖZMEN Hasan, v.d. (2000). Türkiye- Suriye İlişkileri ve Suriye'nin Etnik Yapısı, İstanbul: Aydınlar Ocağı Yay.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E . (1972). Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970), Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- Mustafa, ABDURRAHMAN. (2014). “Suriye, Lübnan, Filistin Türkmenlerinin Genel Durumu”, Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu, Gökler, F. Y., ve Hümezli H. (Haz.). Ankara: Orient Basım Yayın, Orsam Tutanakları, No: 35,ss.79-82.
- OYTUN, Orhan, (2018). Suriye İç Savaşı ve Türkmenler, H. M. Eravcı (Ed), Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika (ss.227, 247), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- OYTUN, Orhan. (2015). Suriye'den Türkmen Göçü, Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, Sarıahmetoğlu, Nesrin & Kemaloğlu, İlyas. (Haz.) (2015). İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay.
- YAMAKOĞLU, Cihan. (2003). Ortadoğu'da Barışla Savaşlar, Ankara: Alp Ofset Matbaacılık.
- YAVUZ Celalettin. (2005). Geçmişten Geleceğe Suriye- Türkiye İlişkileri, Ankara: Ankara Ticaret Odası Yay.
- Yılmaz, Türel ve Şahin Mehmet. (2004). Ortadoğu Siyasetinde Suriye. 1. Baskı, Ankara: Platin Yayınları.

BÖLÜM 4

Abd Dışışleri Bakanlığı Telgraflarında Türkiye’de Amerikan Yardımının Sona Ermesi ve Mülteci Sorununa Kalıcı Uluslararası Çözüm Arayış (1922–1923)

Ebru Güher¹

¹ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-1621-4276

GİRİŞ

1915'te yaşanan Ermeni göçü sonrası insani yardım faaliyetleri yürütmek için New York'ta kurulan "Ermenilere Yardım Komitesi" (Amerikan Şark-i Karib Muavenet Heyeti) kısa süre içinde diğer Amerikan yardım fonlarıyla birleşerek kapsamlı bir yapıya kavuşmuştur. Bu birleşme sonucunda "Amerikan Ermeni ve Suriye Yardım Komitesi" adını alan örgüt, zamanla isim değişikliklerine giderek önce Near East Relief, 1930 yılında ise günümüzdeki adı olan Near East Foundation (NEF) olarak anılmaya başlanmıştır² (Güher, 2022).

Sivil ve bürokratik çevreler tarafından desteklenen komite, etkin propaganda yollarıyla büyük yardımlar toplamaya çalışmış; Amerikan Kızılhaç'ı (ARC), NER ile iş birliği halinde olmuştur. Amerikalı misyonerler, Osmanlı topraklarında özellikle azınlık çocukları, kadınlar ve yetimler üzerinde yoğun faaliyet yürütmüş; bu çalışmalar insani yardım söylemi altında Protestanlığı yayma ve ayrılıkçı fikirleri besleme amacına hizmet etmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti, 1915 tehciri sürecinde özellikle kadın ve kız çocuklarını korumaya yönelik çeşitli önlemler almış ve Ermenilere imkânlar ölçüsünde destek sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'da yaşanan askerî ve siyasal dönüşüm, yalnızca devletler arası ilişkileri değil, aynı zamanda milyonlarca insanı etkileyen sorunları da beraberinde getirmiştir. Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmesiyle Milli Mücadele'nin askerî safhası fiilen sona ermiş; bu gelişme, Ege ve Batı Anadolu'daki işgal düzeninin çöküşünü hızlandırarak Rum ve Ermeni nüfusun kitlesel biçimde tahliyesine yol açmıştır. İzmir Yangını ise bu süreci derinleştirerek, uluslararası kamuoyunun ve özellikle Amerikan yardım kuruluşlarının dikkatini bölgeye yoğunlaştıran kritik bir kırılma noktası olmuştur.

Bu çerçevede, İzmir'in kurtarılmasının ardından ortaya çıkan kaotik ortamda Amerikan yardım mekanizmaları devreye girmiş; ancak bu faaliyetler kısa süre içinde mali ve diplomatik nedenlerle sonlandırılmıştır. Bu süreçte, geçici insani yardımların yerini kurumsal ve uluslararası çözüm arayışları almış; Türkiye'nin savaş sonrası demografik ve güvenlik politikaları doğrultusunda mülteci

² Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu (Near East Relief -NER), Birinci Dünya Savaşı sonrası İzmir'de özellikle yetimlerin korunması, gıda yardımı, sağlık hizmetleri ve acil insani destek sağlayan en etkin yabancı yardım örgütlerinden biri olmuştur. İzmir, 1919-1922 yılları arasında hem savaşın yarattığı sosyo-ekonomik yıkım hem de farklı milliyet ve toplulukların nüfus hareketliliği nedeniyle NER için stratejik bir merkez niteliği taşımıştır. Özellikle Ermeni ve Rum sivillerin savaş ve çatışma ortamında korunmaya ihtiyaç duyması, kuruluşun bölgede yetimhane, aşevi ve geçici barınma merkezleri açmasına yol açmıştır. NER personeli, İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu ile yakın iş birliği içinde çalışarak yardımların ulaştırılması, kayıt tutulması ve dağıtımın düzenli yapılmasını sağlamıştır (Near East Relief, 1923)

meselesinin Lozan’da kabul edilen nüfus mübadelesi temelinde kalıcı biçimde çözülmesi hedeflenmiştir.

Türk Ordusunun İzmir’e Giriş Süreci ve İzmir’in Kurtuluşu

Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kesin zaferiyle birlikte Türk ordusu, durmaksızın batıya ilerleyişini sürdürmüş ve 9 Eylül 1922 sabahı İzmir'e girerek şehri Yunan işgalinden kurtarmıştır. Özellikle süvari birliklerinin öncü kuvvetleri, hızla Kadifekale ve Konak'a ulaşmış ve Türk bayrağını yeniden göndere çekerek bu büyük zaferi mühürlemiştir. Bu tarih, sadece Batı Anadolu'nun düşmandan arındırılmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Türk Millî Mücadelesinin askeri safhasını fiilen sona erdiren stratejik bir dönüm noktası olmuştur. Nihayetinde, İzmir'in kurtarılması cephelerdeki düşman hareketini sonlandırarak, Mudanya Ateşkes Antlaşması ile sonuçlanacak diplomasi sürecinin kapısını aralamıştır (Türk Genelkurmay Başkanlığı, 1995; Tansel, 1991, ss. 5–209; Atatürk, 2015, ss. 514–517)

İzmir'in Türkler tarafından alınmasından önceki birtakım gelişmeler Amerikan kaynaklarına yansımıştır. Örneğin ABD İzmir Başkonsolosu George Horton'ın 2 Eylül 1922 tarihli telgrafi, Yunan ordusunun Anadolu'daki hızlı çöküşünü ve bunun İzmir'de yarattığı panik havasını aktarmaktadır. Uşak, Kütahya ve Aydın'ın tahliye edilip yakıldığı, Yunan birliklerinin moralinin tamamen çöktüğü ve Türk ordusunun ilerleyişi karşısında kolorduların İzmir'i savunamayacak durumda olduğu belirtilmektedir. Kentte Hristiyan nüfus ve yabancılar arasında yoğun bir korku ve kaçış dalgası yaşanırken, şehrin yanacağına dair söylentiler de yayılmaktadır. Bu güvensizlik ortamı nedeniyle Horton, Amerikan vatandaşlarının korunması için İzmir'e bir kruvazör gönderilmesini talep etmektedir (U.S. Department of State, 1922, Vol. II, pp. 414-416)

Dönemin en önemli olaylarından biri şüphesi “İzmir Yangını” meselesidir. Bu hadise Türk ordusunun 9 Eylül 1922’de şehre girmesinden kısa süre sonra, 13 Eylül’de başlayarak dört gün boyunca İzmir’in büyük bölümünü yok eden büyük bir felaket olarak kabul edilir. Yangının çıkışına ilişkin Türk kaynaklarında, olayın geri çekilen Yunan birlikleri ya da yerel Rum ve Ermeni unsurlar tarafından, Türk ordusunun şehre yerleşmesini engellemek veya bir misilleme gerçekleştirmek amacıyla planlanmış bir kundaklama olabileceği ileri sürülmektedir. Bu görüşü destekleyen önemli unsurlardan biri, yangının tek bir merkezden değil, çoğunlukla Hristiyan nüfusun yaşadığı bölgelerde neredeyse eş zamanlı ve sistematik biçimde başlamasına dikkat çeken yabancı gözlemci raporlarıdır. Özellikle Amerikan konsolosluk belgelerinde, alevlerin farklı noktalarda aynı anda yükseldiği ve bunun kendiliğinden gelişen bir yangından çok organize bir eyleme işaret ettiği belirtilir. Bu çerçevede Türk tarafı, İzmir Yangını'nı Yunan işgal kuvvetlerinin geri çekilme sürecinde uyguladığı tahrip

politikasının devamı olarak değerlendirmektedir (Genelkurmay Başkanlığı, 1995; Near East Relief, 1923; U.S. Department of State, 1923; Görgülü, 1993)

Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmesinin hemen ardından bölgede yaşanan kaosu ve İzmir yangınına anlatan Amerikan misyoner kayıtları, durumun hızla kötüleştiğini ifade etmişlerdir. 13 Eylül'de, İstanbul üzerinden Amerikan Kurul Odalarına, Uluslararası Kolej'den "Birge" imzalı, "Bütün Amerikalılar Güvende" mesajı ulaştırılmıştır. Bu mesaj, başlangıçta Mustafa Kemal'in ordusunun şehri ele geçirdiği sırada İzmir Misyonu mensuplarının güvende olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ancak, durum hızla değişmiş ve 14 Eylül'de İzmir'in yanmakta olduğu bilgisi gelmeye başlamıştır. 15 ve 16 Eylül günleri itibarıyla ise sözde "Türk vahşetleri" ve Hristiyan (Britanya, Fransa ve Büyük Yunanistan) vatandaşların tahliye edildiği rapor edilmiştir. 16 Eylül Cumartesi günü Atina'dan gönderilen sevkiyat raporları, Türklerin Amerikan binalarını yağmalamaya ve yakmaya başladığını iddia etmiştir. Bu durum üzerine, aralarında Bayan Minnie B. Mills'in de bulunduğu çok sayıda misyoner ailesi ve kadın çalışan, güvenlikleri için bir Amerikan destroyeri ile İzmir'den tahliye edilmiştir. Buna karşın, bazı misyoner erkeklerin zorlu koşullara rağmen İzmir'de kalmaya devam ettiği belirtilmiştir. Tahliye edilen misyonerler, Atina'daki mülteci kalabalıkları için sadece dört günlük ekmek tedariki olduğunu bildirerek Washington'a acil para yatırılması çağrısında bulunmuşlardır (The Missionary Herald, 1922, pp. 377-379). Bu çağrılar, Amerika'nın iki temel stratejik arayışını ortaya koymaktadır. Mali kaynakların acilen sağlanması talebi, krizin boyutunun Amerikan yardım kapasitesini aşmaya başladığını göstermektedir. Misyonerler, İzmir'den kurtarılan bazı misyon okulu öğrencilerinin Amerika'ya kabul edilmesi için göçmenlik düzenlemesi yapılması çağrısında bulunarak, yardım faaliyetlerini sadece anlık gıda ve barınma ile sınırlamayıp, krizden etkilenen eğitimli kişilerin geleceğini güvence altına alma hedefi gütmüşlerdir.

1922 Yangını'ndan sonra, Kızılhaç ve NER iş birliği ile oluşturulan özel fon devreye alınmıştır. Bu fonla birlikte, bölgede insani yardım çalışmaları organize edilmeye başlanmıştır. 1922 İzmir Yangını sırasında NER, bölgede bulunan Amerikan misyonerleri, doktorlar ve yardım görevlileri aracılığıyla yangından kaçan sivillerin tahliyesi, yaralıların tedavisi, gıda ve giysi dağıtımı, geçici barınma sağlanması gibi kritik roller üstlenmiştir.

Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmesinin hemen ardından bölgede yaşanan kaosu ve yangını anlatan Amerikan misyoner kayıtları, durumun hızla bir felakete dönüştüğünü ifade etmişlerdir. Başlangıçta, 13 Eylül'de İzmir'de Amerikan Uluslararası Kolej'den gönderilen ve "Bütün Amerikalılar güvende" mesajını taşıyan telgraf, misyoner çevrelerde kısa süreli bir rahatlama yaratmıştır. Ancak bu iyimserlik, şehrin 14 Eylül'de yanmaya başlaması ve 15-16 Eylül itibarıyla "Türk vahşetlerinin"(!) yanı sıra Hristiyan (Britanya, Fransa ve Yunanistan) vatandaşların zorunlu tahliyesine dair raporlarla hızla son bulmuştur.

Türklerin Amerikan binalarını yağmalamaya ve yakmaya başladığı yönündeki haberler üzerine, aralarında Miss Minnie B. Mills'in de bulunduğu çok sayıda misyoner ailesi ve kadın çalışan, güvenlikleri için bir Amerikan destroyeri ile İzmir'den tahliye edilmiştir. Buna karşın, bazı misyoner erkeklerin zorlu koşullara rağmen bölgede kalarak yardım çalışmalarına liderlik etmesi, Amerika'nın Türkiye'deki köklü varlığını koruma çabasını simgelemiştir. İzmir Yangını ve ardından gelen tahliyeler sonrasında, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Millî Hükûmet'in aldığı kararlar, misyonerlik faaliyetlerinin geleceği konusunda belirsizlik yaratmıştır. Bu bağlamda misyoner Dr. Barton Türkiye'deki misyonerlerin büyük bir yığın sadık dosta sahip olduğunu ve bu durumun Kemalistlerin askerî başarılarıyla değişmediğini savunarak, ABD'nin diplomatik kartlarını kullanması gerektiğini ileri sürmüştür. Dr. Barton, Kemalistlerin zaferin ilk coşkusuyla misyonerlik çalışmalarına son derece zarar verecek kararnameleler çıkarabileceğini kabul etmekle birlikte, bu fermanların uygulanmasında güçlü bir muhalefetle karşılaşacaklarını öngörmüştür. Bu iyimserlik, Türklerin Amerikan sermayesinin ülkeye gelmesini umut etmelerine ve misyonerlerin yüzyıllık yardım faaliyetleri sayesinde halk nezdinde kazandığı iyi niyete dayanmaktadır. Dolayısıyla, Dr. Barton'ın bu değerlendirmesi, ABD'nin Anadolu'daki varlığını sürdürmek için insani itibarı ve ekonomik cazibesini bir denge unsuru olarak kullanma stratejisini ortaya koymaktadır. Türkiye'deki koşulların ciddi, ancak "alarm verici" olmadığını belirtmesi, misyonerliğin geleceğinin dini kaygılardan ziyade, diplomatik ve ekonomik pazarlıkların merkezine kaydığını göstermektedir (The Missionary Herald, 1922, p. 457)

Mültecilere Yönelik Amerikan Yardımlarının Durdurulmasına Giden Süreç

Dışişleri Bakanı'ndan İngiliz Büyükelçisi'ne gönderilen telgrafta Türk topraklarından tahliye edilen yüz binlerce Rum ve Ermeni mültecinin, Yunanistan'a ve bölgedeki diğer limanlara yığıldığı; Amerikan Kızılhaçı ve NER gibi kurumlar için devasa bir acil yardım görevi başlattığı yazılmıştır. Bu kuruluşlar, İzmir'in düşüşünden hemen sonra yapılan bir düzenlemeyle, Kızılhaç'ın Yunanistan'daki (868.000 mülteciye destek), NER'in ise Türkiye'deki mültecilere odaklanacağı şekilde görev paylaşımı yapmıştır (U.S. Department of State, 1923, Document 225).

NER Genel Sekreteri Vickrey, 1922'de yapılan yardımların toplamda 82 milyon doları aştığını, mevcut kaynakların ise yetişkin mültecilere yönelik desteği yalnızca birkaç ay daha sürdürebileceğini belirtmiştir. Bu nedenle genel yardım sorumluluğunun ilgili hükûmetlere devredilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Buna karşılık, yaklaşık 6 milyon dolar gerektiren yetimhane ve çocuk bakım çalışmalarının, çocukların sahipsizliği ve devlet korumasının olmaması nedeniyle Amerikan desteğiyle sürdürülebileceğini vurgulamıştır.

Ayrıca Yunanistan'daki yardımın sona erdiğine dair açıklamaların, çocuklara yönelik faaliyetlere zarar vermeyecek şekilde yapılmasını önermektedir (U.S. Department of State, 1923, Document 217).

Amerikan yardım kuruluşları acil durumun ardından sürdürülebilirlik ve politik sorumluluk gibi nedenlerle geri çekilme kararı almıştır. NER bünyesinde görev yapan Charles W. Haskell, Yunanistan'daki mültecilere yönelik Amerikan yardımının artık sürdürülemez hâle geldiğini belirterek mevcut 3 milyon dolarlık fonun yalnızca haziran ayında faaliyetler sonlandırılırsa yeterli olacağını bildirmiştir. Mülteci sorununun uzun yıllar süreceğini vurgulayan Haskell, Amerikan Kızılhaçı'nın bölgede daha fazla kalmasının geri çekilmeyi zorlaştıracağını ifade etmiştir. Bu nedenle yardım çalışmalarının en geç haziranda bitirilmesini ve karar verildiği anda kamuoyuna duyurulmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca Amerikan yetkilisi Wilkinson'ın, kararın Yunan kamuoyuna uygun bir dille aktarılmasında yardımcı olabileceğini belirtmiştir (U.S. Department of State, 1923, Document 214). Bu yazışma, Amerikan Kızılhaçı'nın 1923 başında Yunanistan'daki mültecilere yönelik yardımların geleceğine ilişkin yaptığı stratejik değerlendirmeleri anlamak açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

19 Şubat 1923 tarihli yazışmada Amerikan Kızılhaçı Başkanı John Barton Payne, Albay Haskell'in önerisini ABD Dışişleri Bakanlığı'na ileterek Amerikan yardım faaliyetlerinin en geç Haziran 1923'te sona erdirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Payne, kararın ertelenmesinin kurumu mali ve operasyonel açıdan zorladığını, kamuoyundan gelebilecek eleştirilere rağmen kurumsal ve diplomatik sorumluluklar gereği artık kesin bir karar alınmasının zorunlu olduğunu vurgulamaktadır (U.S. Department of State, 1923, Document 214). Bu belge, Amerikan Kızılhaçı'nın 1923 yılı başında Anadolu'dan tahliye edilen Rum ve Ermeni mültecilere yönelik yardım faaliyetlerini sürdürme ya da sonlandırma konusundaki iç tartışmaları ile bu kararları şekillendiren diplomatik baskıları birinci elden ortaya koyan önemli bir kaynaktır.

16 Mart 1923 tarihli telgrafta Dışişleri Bakanı Hughes, İstanbul'daki yaklaşık 32.000 mültecinin içinde bulunduğu zor duruma dikkat çekerek acil değerlendirme talep etmiştir. Bu süreçte Amerikan Kızılhaçı mevcut yükümlülükleri, Amerikan Yardım İdaresi ise fon yetersizliği nedeniyle müdahalede bulunamamış; NER yalnızca sınırlı gıda yardımı sağlayabileceğini bildirmiştir (U.S. Department of State, 1923, Documents 218–219). Bunu izleyen 20 Mart 1923 tarihli telgraf, Haskell'in gizlice Anadolu'ya geçerek Türk makamlarıyla temas kurduğunu ve Yunanistan'daki mültecilerin eski yerleşimlerine dönüşüne izin verilmesi karşılığında Amerikan yardımının yeniden devreye sokulması yönündeki bir önerinin değerlendirildiğini göstermektedir. Bu girişimin Atina'dan gizli tutulduğu ve Yunan hükümetinin bilgilendirilmediği özellikle vurgulanmaktadır (U.S. Department of State, 1923, Document 220)

Mart 1923'e ait telgraflar, Amerikan yardım kuruluşlarının İstanbul ve Yunanistan'daki mültecilere yönelik tutumunda yaşanan belirsizliği özetlemektedir. Washington, İstanbul'daki yaklaşık 32.000 mülteci için acil yardım ihtiyacını kabul etse de Kızılhaç'ın Yunanistan'daki yükümlülükleri nedeniyle yeni sorumluluk almak istemediği, Amerikan Yardım İdaresi'nin ise fon yetersizliği nedeniyle müdahale edemediği belirtilmektedir. Aynı süreçte Albay Haskell, kendi inisiyatifiyle Anadolu'ya geçip Mustafa Kemal ve Rauf Bey ile görüşmüş; ancak Washington onun herhangi bir resmî taahhütte bulunma yetkisi olmadığını açıkça ifade etmiştir. Bu yazışmalar, yardım faaliyetlerinin kapsamı, yetki sınırları ve mülteci sorununa dair çözüm arayışlarının diplomatik düzeyde tartışıldığını göstermektedir (U.S. Department of State, 1923, Document 220).

Albay Haskell'in Anadolu'ya yaptığı gizli ziyaret Türk makamlarının mültecilerin eski yerlerine dönmelerine kesinlikle izin vermeyecekleri ve Lozan'da imzalanan nüfus mübadelesi anlaşmasının uygulanmasında ısrarcı olacakları netleşmiştir (U.S. Department of State, 1923, Documents 221-223). Haskell'a göre Türk makamları, Yunanistan'daki Rum mültecilerin eski evlerine dönmelerine kesin biçimde karşı çıkmış; bunun yerine Lozan'da kabul edilen nüfus mübadelesi kararının tavizsiz şekilde uygulanacağını belirtmişlerdir (U.S. Department of State, 1923, Document 224).

ABD Dışişleri Bakanı Hughes, kritik bir diplomatik adım atarak bu çekilme kararını uluslararası arenaya taşımıştır. Hughes, 31 Mart 1923'te İngiliz, Fransız ve İtalyan Büyükelçilerine gönderdiği notta ve Yunanistan'a bildirilen telgrafta ARC'nin Yunanistan'daki acil yardım çalışmalarını 30 Haziran 1923'te sonlandıracağını resmen duyurmuştur. Büyük mülteci kamplarını beslemenin süresiz olarak devam edemeyeceği ve etmemesi gerektiği geçici yardımın kalıcı çözümü geciktireceği görüşü çekilme gerekçesi olarak sunulmuştur. ABD, "görevin paylaştırılması ve mülteci sorununun aşamalı olarak çözülmesi için yapıcı bir plan hazırlanabilirse" ARC'nin acil yardım çalışmaları sona erdikten sonra bile Amerikan yardım kuruluşlarının iş birliği yapmaya hazır olacağını şart koşmuştur. Çözümün, mültecilerin bulundukları ülkenin normal ekonomik yaşamına yerleştirilmesi ve dahil edilmesinde yattığını vurgulayarak finansal ve yapısal bir çözüm çağrısı yapmıştır (U.S. Department of State, 1923, Document 225). Fransa Büyükelçisi Herrick ABD'nin mülteci sorununa ortak çözüm bulma teklifine karşı, kendi mali durumunun kötü olması, Suriye'ye gönderdikleri mültecilerin yarattığı yük ve Akdeniz kıyılarının mültecilerle doyumluğa ulaşması nedeniyle daha fazla yardım yapamayacağını ve bu konuda inisiyatif almayacağını net bir şekilde belirtmiştir (U.S. Department of State, 1923, Document 229).

Yunanistan Maslahatgüzarı Caffery, mültecilerin kalıcı olarak Yunanistan'da kalacağı ve mübadelenin gerçekleşeceği gerçeği karşısında bundan sonra

Amerikan yardımının acil gıda desteği yerine Rum mültecilerin Yunanistan'da iskânı için finansal destek ve uluslararası denetim sağlamaya yönelmesi gerektiğini belirtmiştir (U.S. Department of State, 1923, Documents 226-228). Belgeler, Amerikan Kızılhaçı'nın acil yardım dönemini kontrollü biçimde sonlandırma kararlılığını; Yunanistan'ın ise mülteci meselesinin kalıcı bir iskân politikasıyla çözülmesi yönündeki beklentilerini açıkça yansıtmaktadır. Bunun yanında, mübadele uygulamasıyla şekillenen yeni demografik düzen içerisinde uluslararası aktörlerin üstlenmesi beklenen rollerin nasıl müzakere edildiğini göstermesi bakımından dönemin siyasi ve insani dinamiklerine ışık tutmaktadır.

6 Nisan 1923 tarihli telgrafta ABD Dışişleri Bakanı Hughes, Türk makamlarının İstanbul'daki mültecilere ulaştırılan Amerikan yardımlarına vergi koymayı düşündüğüne dair haberlerden derin bir rahatsızlık duyduğunu ifade etmektedir. Hughes, böyle bir uygulamanın Amerikan kamuoyunda ciddi bir tepkiye yol açacağını vurgulayarak, iddiaların doğrulanması hâlinde Amiral Bristol'a mutlaka itiraz edilmesi yönünde talimat vermiştir (U.S. Department of State, 1923, Document 230).

Fransa Başbakanı Poincaré, 9 Nisan 1923'te Ermeni sorununu ele almak üzere Milletler Cemiyeti Konseyi'nden özel bir komisyon kurulması için girişimde bulunmuştur. Ermeni heyeti, ABD'nin ya bu komisyonla iş birliği yapmasını ya da daha geniş bir Yakın Doğu mülteci planında ısrar etmesini talep ederek, ABD'nin çekilmesinin tüm çözüm çabalarını boşa çıkaracağı endişesini dile getirmiştir. Heyet, ABD'nin bu özel komisyona katılıp katılmayacağını ve ABD'nin geniş kapsamlı “genel mülteci çözümü” planının Müttefikler tarafından reddedilmesi hâlinde Ermeniler için hiçbir çözüm üretilmeyeceğinden endişe etmektedir (U.S. Department of State, 1923, Document 232).

1. Amerikan Yardım Kuruluşlarının Mültecilere Yönelik Yardımlarının Sona Ermesi

1923 yılında Amerikan yardım kuruluşları, bu devasa yükün süresiz olarak devam edemeyeceği gerçeğiyle yüzleşmiştir. Amerikan J. Barton ve Yunanistan Komiseri Albay William N. Haskell arasındaki yazışmalar, bir “geri çekilme” kararı alma zorunluluğunu göstermektedir. Albay Haskell, sorunun yıllarca süreceğini ve bir sonlandırma yapılmazsa, geri çekilme zorluğunun artacağını savunarak en geç Haziran 1923'te ayrılmayı tavsiye etmiştir. Bu doğrultuda Kızılhaç, büyük mülteci kamplarını beslemeye süresiz devam edemeyeceğini ve kalıcı çözüm için güçlü önlemleri geciktireceğini belirterek, Yunanistan'daki acil yardım çalışmalarını 30 Haziran 1923 tarihinde sonlandıracağını resmen duyurmuştur (U.S. Department of State, 1923, Document 225). Bu karar, Yunan makamlarına hazırlık yapmaları için yeterli zaman tanımayla amaçlamıştır.

NER Genel Sekreteri Vickrey, 8 Mart 1923'te yetişkin mülteci veya genel yardım işlerinden derhal kurtulmak istediklerini Dışişleri Bakanlığı'na

bildirmiştir. Acil yardım çalışmalarının ihtiyat kaynaklarını tüketmesi ve bu yükün "sorumlu hükûmetler tarafından üstlenilmesi gereken bir yük" olduğu inancı buna gerekçe olarak gösterilmiştir. NER, yetimhane ve çocuk refahı çalışmalarını (özellikle yetimlerin yasal hakkı olmayan 65.000 yetimi), yıllık 6.000.000\$ bütçe ile sürdürmeye istekli olduğunu, ancak yetişkin yardımından en kısa sürede çekilmek istediğini belirtmiştir (U.S. Department of State, 1923, April 6).

Yardım faaliyetleri sırasında Türk makamlarının uyguladığı politikalar gerginliğe yol açmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Hughes, Türklerin İstanbul'daki mültecilere gönderilen Amerikan halk bağışlarıyla sağlanan yardım malzemelerine ağır tüketim vergileri (gümrük vergileri) koymaya çalıştığı yönündeki haberler üzerine Yüksek Komiser Bristol'dan şiddetli itirazda bulunmasını talep etmiştir. Bakanlık, bu tür bir eylemin Amerikan kamuoyu üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamıştır (U.S. Department of State, 1923, April 6).

Türk limanlarında, özellikle Mersin ve Karadeniz kıyılarındaki iskelelerde, yoğunluk nedeniyle tahliyelerde geçici aksamalar yaşanmıştır. Bu süreçte gündeme gelen iç bölgelere sevk edileceği yönündeki iddialar, Amerikan Yüksek Komiseri Bristol tarafından, Rum tarafını daha hızlı gemi teminine yöneltmeye dönük bir baskı unsuru olarak değerlendirilmiştir. Nitekim yürütülen diplomatik temaslar sonucunda, bu yöndeki söylentilerin fiili bir karşılığı olmadığı ortaya çıkmış; böylece Türk makamlarının zorlayıcı bir sürgün politikasına başvurmadağı anlaşılarak olası sevklerin önüne geçilmiştir (U.S. Department of State, 1923, Document 244 and 248).

SONUÇ

Belgeler, 1922-1923 yılları arasında Anadolu'dan ayrılan insanların yaşadığı olumsuzlukların hafifletilmesi için yürütülen Amerikan yardım faaliyetlerinin, uluslararası siyasetin sınırlayıcı koşulları, mali kaynakların tükenmesi ve Türkiye'nin nüfus mübadelesine ilişkin kararlı ve net tutumunun etkisiyle Haziran 1923'te kaçınılmaz olarak sona erdiğini göstermektedir. Türkiye açısından mübadele, savaşın ardından ortaya çıkan toplumsal ve güvenlik temelli sorunlara kalıcı bir çözüm olarak görülmüş; bu nedenle geçici insani yardımların uzun vadeli bir çözüm üretmeyeceği düşünülmüştür. Sorunun aşılması uluslararası iş birliği gerektirse de dönemin siyasi atmosferi, özellikle Fransa'nın tutumu, bu iş birliğinin kısa vadede oluşmasının güç olduğunu ortaya koymaktadır.

1922-1923 yılları arasında Anadolu'dan ayrılan yüz binlerce mülteciye yönelik Amerikan yardım faaliyetlerinin sona ermesi, dönemin en kapsamlı acil durum yardımı ihtiyacı yönetiminde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. İzmir'in geri alınmasıyla hız kazanan bu acil durum, Amerikan Kızılhaçı ve

NER'in mevcut imkânları açısından sürdürülebilirliğini yitirmiştir. Dışışleri Bakanı Hughes'un diplomatik girişimleri sonucunda kararlaştırılan Haziran 1923 çekilme kararı, yalnızca yardım operasyonlarının sonlandırılmasını değil, aynı zamanda kısa vadeli insani müdahaleden uzun vadeli ve kurumsal çözümlere geçişi ifade etmiştir.

Türkiye'nin, savaş sonrası güvenlik ve toplumsal istikrarı sağlamak amacıyla mültecilerin toplu geri dönüşünü kesin biçimde reddetmesi ve Nüfus Mübadelesi Anlaşması'na bağlılığını koruması, kalıcı çözümün Yunanistan'daki yerleşim politikaları üzerinden yürütülmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye, bu tavrıyla hem iç demografik yapıyı koruma hem de bölgesel barışı tesis etme yönündeki temel stratejik ilkeleriyle hareket etmiştir. Öte yandan Fransa başta olmak üzere bazı büyük güçlerin mali yükümlülük üstlenmekten kaçınması, sorumluluğun giderek Milletler Cemiyeti'ne devredilmesine yol açmıştır. Böylece acil ve geçici nitelikteki hayırsever yardımdan, uluslararası finansman ve kurumsal denetime dayalı bir modele geçiş zorunlu hâle gelmiştir. Bu çerçevede, mültecilerin yerleştirilmesini finanse etmek üzere Milletler Cemiyeti himayesinde 3 ila 6 milyon sterlinlik uluslararası krediyi yönetecek Mülteci Yerleşim Kurumu (Refugee Settlement Society) kurulmuştur. Kurumun yönetiminde Amerikalı bir başkana "casting vote" (kilit oy) yetkisinin verilmesi, ABD'nin stratejik arayışının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu yetkilendirme, ABD'nin bir yandan doğrudan mali yükümlülüklerden geri çekilirken, diğer yandan ise ilgili sürecin denetimi ve yönlendirilmesi üzerinde etkin söz sahibi olma amacını taşımaktadır. Dolayısıyla bu diplomatik düzenleme, maliyetleri minimize etme eğilimi ile bölgesel politikadaki etki alanını koruma çabası arasındaki hassas dengeyi simgelemektedir.

Sonuç olarak, 1923 sonlarında Amerikan yardımının sona ermesi, geniş ölçekli mülteci sorunlarının yalnızca gönüllü yardımlarla değil, uluslararası diplomasi, mali koordinasyon ve kurumsal mekanizmalarla yönetilebileceğini ortaya koymuş; Türkiye'nin uyguladığı mübadele politikasının da bu yapısal dönüşümün şekillenmesinde belirleyici bir unsur olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Foreign Relations of The United States (FRUS) Diplomatik Belgeleri

- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 214, Telegram 868.48/351). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 218, Telegram 868.48/414A). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 219, Telegram 868.48/375). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 220, Telegram 868.48/875). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 221, Telegram 868.414b). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 222, Telegram 868.48/415). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 223, Telegram 868.48/417). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 224, Telegram 868.48/382). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 225, 868.51, Refugee Settlement Commission/13). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 226, 868.51, Refugee Settlement Commission/18: Telegram). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 227, 868.51, Refugee Settlement Commission/12: Telegram). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 228, 868.51, Refugee Settlement Commission/21: Telegram). Washington, DC: Government Printing Office.

- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 229, 868.51, Refugee Settlement Commission/22). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 230, Telegram 868.48/405a). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 232, 868.51, Refugee Settlement Commission/26: Telegram). Washington, DC: Government Printing Office.
- U.S. Department of State. (1923). Papers relating to the foreign relations of the United States, 1923 (Vol. II, Document 248, 868.48/553). Washington, DC: Government Printing Office.

Diğer Kaynaklar

- Atatürk, M. K. (2015). Nutuk. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Görgülü, İ. (1993). On yıllık harbin günlüğü. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Near East Relief. (1923). Annual report, 1922–1923. New York: Near East Relief.
- Selahattin Tansel. (1991). Mondros'tan Mudanya'ya kadar (Cilt IV, ss. 5–209). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- The Missionary Herald. (1922). The Missionary Herald, 118(10), 377-379.
- The Missionary Herald. (1922). The Missionary Herald, 118 (11), 457.
- Türk Genelkurmay Başkanlığı. (1995). Türk İstiklâl Harbi (Cilt II: Batı Cephesi). Ankara: Genelkurmay Basımevi.